

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 7, Sayı 18, Temmuz 2020 / Volume 7, Issue 18, July 2020

**KLASİK ŞERH GELENEĞİ: YÛNUS EDİB VE ŞERH-İ DÎVÂN-I ŞEVKET
İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**
*Classical Sharh Tradition: A Review on Yunus Edip and His Work Called
Sharh of Shewket Diwan*

Makale Türü/Article Types : Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received Date : 23.04.2020
Kabul Tarihi/Accepted Date : 26.06.2020
Sayfa/Pages : 151-176
DOI Numarası/DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2020.152>

ABDÛLKADİR KIZILTAŞ

(Arş. Gör. Dr.), Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Bingöl / Türkiye, e-mail: kiziltas_27@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6261-9496>

Atıf/Citation

Kızıldaş, Abdülkadir, "Klasik Şerh Geleneği: Yûnus Edib ve Şerh-i Dîvân-ı Şevket İsimli Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7/18, 2020, s. 151-176.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 7, Sayı 18, Temmuz 2020.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 7, Issue 18, July 2020.

ISSN: 2148-5704

KLASİK ŞERH GELENEĞİ: YÛNUS EDİB VE ŞERH-İ DÎVÂN-I ŞEVKET İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Classical Sharh Tradition: A Review on Yunus Edip and His Work Called Sharh of Shewket Diwan

Abdülkadir KIZILTAŞ

Öz: Klasik Türk edebiyatında şerh, literatürü oldukça zengin, müstakil bir telif türüdür. Edebiyatımızda Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç farklı dilde yazılmış eserlere şerhler kaleme alınmıştır. Farsça eserlere yazılmış şerhlerde daha çok o dilde kalem oynatmış büyük ediplerin sanat anlayışlarını, eserlerindeki derin manaları ve mazmunları okuyucuya bildirme, açma kaygısı olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyıl şarihlerinden Yûnus Edib'in *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* isimli eseri de bu kaygıyla kaleme alınmıştır. Tek nüsha ve 373 varak olan eserin, yazı biçimi taliktir. Müellif hattı olduğunu düşündüğümüz nüsha, Şevket-i Buhârî gazellerinin şerhinden oluşmaktadır. Makalenin birinci bölümünde "şerh" mefhumunun tarifi, şerh metinlerinin amacı ve yazım sebebi, Türk edebiyatında şerh ve şerh metinlerinin neşri gibi genel konular ele alınmıştır. İkinci bölümde kaynaklarda hakkında hiçbir bilgiye tesadüf edemediğimiz şarih Yûnus Edib'in hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri, *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'ten istihraç edilerek yazılmaya çalışılmıştır. *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'in incelemesine ayırdığımız üçüncü bölümde eser ayrıntılı bir şekilde tahlile tabi tutulmuştur. Şerhin sebep-i teşrihi, metodu ve yaklaşımı izah edildi, şerhte geçen ayet ve hadis iktibasları, atasözleri ve deyimler, tazminler ve şerhin birtakım imla hususiyetleri metinden örneklerle ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Şerh-i Dîvân-ı Şevket, Sebk-i Hindi, Yûnus Edib

Abstract: In the classical Turkish literature, annotation is an autonomous copyrighted type. In our literature, annotations were written on works in three different languages such as Arabic, Persian, and Turkish. In the annotations written in Persian works, it is seen that the great man of the letter who wrote in that language had the anxiety to inform the reader about their art understanding, their deep meaning in their works, and the poetic theme. . Yûnus Edib is one of the XVIII century commentaries, and his work *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* which is the subject of our study, is a single copy with 373 leaves and the writing form is talik. The copy, which we think is a manuscript, consists of the commentary of Şevket-i Buhârî ghazals. In the first part of our article, general topics such as the description of the concept of "commentary", the purpose of the commentary, and the reason for the writing, and the publication of commentary and commentary texts in Turkish literature are discussed. In the second part, the life, literary personality, and works of the Commentator Yûnus Edib, whom we have no information in the sources, are tried to be written inferring from *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*. In the third chapter, which we devoted to the examination of *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*, the work was analyzed in detail. The reason for dissection, method, and the approach of the annotator are explained, the verse and hadith quotations, proverbs and idioms, compensations, and some spelling characteristics of the commentary have been reviewed and evaluated with examples from the text.

Keywords: Sharh, Sharh of Shewket Diwan, India's Genre, Yûnus Edib

Giriş

Kökeni Arapça olan "şerh" kelimesi temelde "açma, ayırma, yarma" gibi manalara gelmektedir. Bu kelime bir edebî metinle ilişkilendirildiğinde ve söz konusu "metin şerhi" olduğunda ise, yorumlama, açıklama, genişletme, gizli kalmış veya anlaşılamayan yönleri

* Bu makale, *Yunus Edip - Şerh-i Divan-ı Şevket (İnceleme - Metin)* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

açıklığa kavuşturma, izah, tafsil gibi manalara gelmektedir.¹ *El-Okyanus*'ta şerh kelimesi şöyle izah edilmektedir: “Müşkil ve mübhem ve mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek manâsınadır ve kesmek manâsınadır ve fehm eylemek manâsınadır ve bîkr kızın bekâretini izâle eylemek ve bir şeyi bolaltmak manâsına istimâl olunur.”²

Şerh kelimesi çok geniş bir anlam yelpazesine sahip olmakla birlikte “genelde şerhlere dair yapılan açıklama, eleştiri ve ilave tarzı notlardan oluşan eserler hâşiye, hâşiyelere dair yazılan notlar ise talik / talikat diye adlandırılmıştır.”³ Binaenaleyh hâşiye, hamîş, talik, telhis, tahlil, tefsir, şerh ve günümüzde sıklıkla kullanılan analiz kelimeleri, küçük farklarla beraber hep birbirinin müteradifleri olarak düşünülebilir.

“Bütün bu isimlerle kastedilen daha doğru anlama ve anlatma, İslam dünyasındaki diğer birçok ilim dalında olduğu gibi Kur'an'ı hakıyla anlama ve anlatmaya yönelik araştırmalardan kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın meali üzerine yapılan araştırmalardan doğan tefsir ilmi, bu nedenle şerhin menşei kabul edilir.”⁴ Fakat zamanla tefsir kelimesi sadece Kur'an'ı anlama ve anlatmaya yönelik eserler için kullanılmaya, şerh kelimesi ise daha geniş bir alanda ilimlerin anlamlandırma çabası için kullanılmaya başlamıştır. Şu hâlde başlı başına bir telif türü olarak değerlendirilmesi gereken şerh ilminin ilk kaynağı Kur'an'dır diyebiliriz.

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere “şerh” literatürü çok geniş bir ifade biçimi olmakla birlikte şunu da belirlemek gerekir ki, “eskilerin şerh mefhumundan anladığı ile bugün şerh mefhumundan anlaşılan aynı değildir.”⁵ Nitekim eskiden bir kelimenin şerhi yapılabildiği gibi bir cümlenin, bir risalenin ya da müstakil bir eserin şerhi de yapılabilmekteydi. Geçmişte divan şerhleri, mesnevi şerhleri, lügat şerhleri hatta şerhlerin dahi şerhleri yapılmıştır. Bir eserin üslup ve hitap ettiği kitle bakımından birbirinden farklı metotlarla birden çok şerhinin yapıldığı da görülmektedir. Birgivi Mehmed Efendi'nin meşhur eseri *Tarikat-ı Muhammediye*'si buna güzel bir örnektir. Bu eseri İsmetî Efendi üst zümreye, ulemaya hitap eden bir dille (tunturaklı ve muhtasar) bir şekilde şerh etmişken, Vedadî Efendi ise, şerh edilmiş bir eseri tekrar şerh etmiş, kendisi de “ümî”lere yani halka şerh ederek, dilini ve üslubunu buna göre düzenlemiştir. Aynı esere yazılan iki şerhin de maksadı ve hedef kitlesi farklıdır.⁶ Bununla beraber, “temel hadis ve fıkıh kitapları olmak üzere esma-yı hüsnâ ve dua mecmuaları, akaitle ilgili eserler, hilye-i nebiler vb. çok sayıda dinî telifatın yanı sıra dil, gramer ve astronomi sahalarında yazılmış eserlerin de şerh edildiğini görüyoruz.”⁷

1. Şerh Metinlerinin Amacı ve Yazım Sebebi

Her bir şerh metninin, metni çözümlerken, o metnin oluşturucusunun kafasında şekillenen hayali kavraması, klasik edebiyatın inkişaf ettiği devri, günümüzde artık unutulmuş bazı dil ve üslup hususiyetlerini, bazı dinî, la-dinî kıssaları, tarihî şahsiyetleri vb. çeşitli mazmunları ihtiva etmesi bakımından eşsiz birer edebî hazine olduğunu ayrıca belirtmek durumundayız.⁸

Bir metne şerh kaleme almanın birçok haklı gerekçesi olabilmektedir. Şerh metinlerinin sebepleri ve bu metinleri oluşturan kişilerin (şarih) gayesinin ne olması gerektiği konusunda

¹ Carra De Vaux, “Şerh”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 429; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, C.2, Say Yay., İstanbul 2009, s. 3219-3220; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yay., İstanbul 2008, s. 773; Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011, s. 2217.

² Mütercim Asım Efendi, *El-Okyanûs-ı'l-Basît Fî Tercemeti'l- Kâmûs-ı'l-Muhît*, <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (18.05.2020).

³ Sedat Şensoy, “Şerh”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yay., İstanbul 2010, s. 555.

⁴ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yay., İstanbul 2007, s. 1.

⁵ Mehmet Akif Gözütok, *Tellizade Vehbî ve Urî-yi Şirâzî Divanı Şerhi: Tenkitli Metin-İnceleme*, Yayınlanmamış DT, Atatürk Ü. TAE, Erzurum 2017, s. 3.

⁶ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Hâşiye Meselelerine Dair Birkaç Not*, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 49.

⁷ Ö. Ceylan, *age.*, s. 2.

⁸ Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, Akçağ Yay., Ankara 2017, s. 226.

çeşitli açıklamalar mevcuttur. Bu açıklamaların ortak noktası, şerh metinlerinin ilmî bir zorunluluk olduğu yönündedir diyebiliriz. Çünkü “sanatçılar duygu, düşünce ve hayallerini bize umumiyetle dolaylı ifadelerle, üstü kapalı olarak anlatırlar. Şerh yapanın bu örtüyü açması, sanatkârın ne söylediğini, bir defa da kendi diliyle (veya okuyucunun diliyle) tekrar etmesi, nasıl söylediği konusunda da açıklamalar yapması lazımdır.”⁹

Kâtip Çelebi *Keşfü’z-Zünûn* isimli eserinin mukaddime kısmında eser telif etmenin yedi önemli kriterini / amacını açıklayarak bilgili ve akıllı bir kişinin eserini meydana getirirken bu kriterleri göz önünde bulundurması gerektiğini vurgular. Ona göre bir telif eserde müellifin göz önünde bulundurması gereken kaideler şu şekildedir: “Daha önce yazılmamış bir şeydir, onu icat eder, noksan bir şeydir, onu tamamlar, kapalı bir şeydir, onu açıklar, uzun bir şeydir, anlamlarından herhangi birini bozmadan onu özetler, dağınık bir şeydir, onu toplar, karışık bir şeydir, onu düzenler veya yazarının hata yaptığı bir şeydir, onu düzeltir.”¹⁰ Ayrıca Çelebi daha önce eser verilmiş bir ilim dalında kitap yazanın kitabının şu beş faydadan da uzak olmaması gerektiğini ekler: “Güç olan bir şeyi ortaya çıkarmak, dağınık ise toplamak, kapalı ise açıklamak, güzelce dizip birleştirmek veya sözlerindeki fazlalık ve uzunluğu gidermek.”¹¹ Aynı eserin devam eden satırlarında şerhe ihtiyaç duyulan hâller ise şu üç başlık şeklinde sıralanır: Birincisi, yazarın ustalığının mükemmelliği neticesinde, ince manaların, mazmunların oldukça kesif bir biçimde işlenmesi, yazarla okuyucunun aynı atmosfer seviyesinde olmamasıdır. Bu durumda bazen bizzat yazarın kendisi, bazen de yazarın ruh dünyasına, zihin müktesebatına, bilgi, birikim ve tecrübesine en yakın kişiler tarafından esere şerh yazılması icap etmektedir. İkincisi, eserin, yazıldığı dönemde zaten bilinen ve anlaşılan mevzular üzerinde çok fazla durmaması, üzerinden belli bir zaman geçtiğinde ise çağın insanı tarafından bu eserin anlaşılması ve muğlak görülmesi veya başka bir bilim dalını ilgilendiren konularda bazı ön bilgilerin verilmemesi neticesinde şerhe ihtiyaç duyulmaktadır. Üçüncüsü ise, netice itibarıyla müellifin de bir beşer olmasından kaynaklı eserde bazı yanlışların bulunması, tekrara düşülmesi, bazı ifadelerin birden çok manaya gelecek ve maksadı örtecek şekilde arızalı mecazlarla süslenmiş olmasıdır.¹²

Şerh metinleri her şeyden önce bir ihtiyaçtır ve şarihler de bu ihtiyacın bazen yazılı bazen de sözlü olarak kendilerine ifade edildiğini belirtmektedirler. Buna göre bir şerh metninin en önemli yazım sebebi kültürel bir ihtiyaç olmasında örtülüdür. “Birçok şerh ve haşiye dibacesinde yer alan “âlim bir dostumun / talebelerimin / bu kitabı okuyanların / meslektaşımın / devlet adamının... bu metnin / kitabın meselelerini açmam, zor / muğlak kısımlarını açıklamam, ıstılahlarını tarif etmem istikametindeki ısrarlı arzularını yerine getirmek için bu eseri telif ettim” mealindeki sözler, şerh ve haşiyelerle eğitim süreçleri, hoca talebe münasebetleri ve ilim meclisleri arasındaki doğrudan ve besleyici ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.”¹³

2. Klasik Türk Edebiyatında Şerh

Klasik Türk edebiyatında birçok şekil ve türe şerhler kaleme alınmıştır. Bunların ilki, Türkçe yazılmış olan eserlere Türkçe yazılmış şerhlerdir. Bununla birlikte şerh başlığı taşıyan yazma eserlerimizin büyük bir çoğunluğu Arapça ya da Farsça yazılan eserlere Türkçe yazılan şerhlerdir. Ömür Ceylan, kütüphanelerimizde şerh adı altında kayıtlı olan yazmaların sayısının binlerle ifade edilebileceğinden bahseder. Bunlar içerisinde Türkçe yazılan eserlere, Türkçe yazılan şerhlerde ilk dikkati çeken husus, kahir ekseriyetinin manzum olması ve dinî-tasavvufi

⁹ Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, TDV Yay., Ankara 2017, s. 15.

¹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütûbi ve’l-Fünûn*, çev. Rüştü Balcı, C. 1, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011, s. 37.

¹¹ K. Çelebi, *age.*, s. 38.

¹² K. Çelebi, *age.*, s. 39.

¹³ İ. Kara, *age.*, s. 28-29.

muhtevalı eserlerden müntehap olmasıdır.¹⁴ Gerek tasavvufî şerhlerde gerekse Arap ve Fars edebiyatının hüsnükabul görmüş klasik sayılan eserlerine yazılan klasik şerhlerde göze çarpan ilk husus ise, şerhi yapılacak olan eserin devrindeki edebî atmosferi bilen, eski kültüre aşına, hatta bizzat o kültürün içinde zuhur etmiş çevrelere yazılmış olmasıdır.

Modern şerhler olarak adlandırılan günümüz şerhlerinde ise durum biraz farklıdır. Lâtin harflerinin kabulü ile daha çok eski kültürün ve klasik estetiğin unutulmamasını amaçlayan ve genellikle üniversitelerin ilgili bölümlerindeki akademisyenlerce kaleme alınan bu modern şerhler, metnin inceliklerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymakla birlikte öğreticilik özellikleri ön plana çıktığından, bazı istisnalar haricinde, klasik dönem şerhleri kadar edebî kıymete sahip değildir. Keza “klasik şerh kavramı günümüz modern metin şerhi kavramından ayrı tutulmalıdır. Çünkü klasik şerh yapan bir şarihın kesin bilgiler verme ve metnin bütün dil hususiyetlerini ve lügat bilgisini tamamıyla okuyucuya bildirme gibi bir düşüncesi yoktur. Klasik şarihler, o devirde edebî atmosferi bilen, eski kültüre aşına ve belli bir edebî birikimi olan çevrelere şerh yapar. Günümüz metin şerhleri için durum böyle değildir. Bu şerhler, yeni nesle kültürel mirasımızın zenginliklerini Osmanlı Türkçesinin bütün hususiyetleriyle birlikte anlatma ve açıklama zorunluluğu duymaktadır. Yeni bir alfabenin kabulü ve Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçiş bunu gerekli kılan sebeplerin başında gelir. Klasik şerhlerde daha çok edebî kaygı söz konusuysen modern metin şerhlerinde edebî kaygı ikinci planda kalır; asıl amaç kültürel bağlar arasındaki kopmanın engellenmesi ve geçmişle günümüz arasında bir köprü kurulmasıdır.”¹⁵

Klasik Türk edebiyatında şerh, kendisine çok geniş bir tatbikat alanı bulmuştur. Konusuna göre dinî, tasavvufî, edebî ve diğer birçok ilim dalındaki eserlere şerhler yazılmıştır. Belirttiğimiz gibi bu şerhler, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç farklı dilde yazılmış eserlere yapılmakla birlikte manzum ve mensur şekilde kaleme alınabilmektedirler. Fakat çoğunluğu manzum metinlere yazılan mensur şerhler oluşturmaktadır.¹⁶

Türk edebiyatında birçok Arapça, Farsça esere şerh yazıldığına değindik. Bunlardan öne çıkan bazılarına örnek verecek olursak, Arap edebiyatının klasiklerinden *Mu'allakatü's-Seb'a* şiirleri, *Kaside-i Bürde*, *Kaside-i Tantaraniye*, *İbni Farız Dîvânı* ve *Hz Ali Dîvânı* zikredilebilir. İran edebiyatında ise, Firdevsi (ö. 1020), Feridüddin Attar (ö. 1221), Sâdî-i Şirâzî (ö. 1292), Hafız-ı Şirâzî (ö. 1390), Molla Câmî (ö. 1492), Urfî-i Şirâzî (ö. 1591), Sâib-i Tebrizî (ö. 1671), Şevket-i Buhârî (ö. 1695) gibi birçok büyük şairin eserine manzum ve mensur olmak üzere birçok şerhler kaleme alınmıştır. Bu şerhler içinde Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600), Mehmed Vehbî-i Konevî (ö. 1828), Sürûrî (1591) ve Şem'î Şem'ullah Prizrenî'nin (ö. 1591) *Hafız Divanı* şerhleri; Süleyman Fehîm'in *Saib Divanı Şerhi*, Muhammed Hakîm (ö. 1770) ve Yûnus Edîb'in (ö. 1801) *Şevket Divanı* şerhleri; Sarı Abdullah Efendi (ö. 1661), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1724) Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600), Abdülmecîd Sivâsî (ö. 1639), Sürûrî (ö. 1561) ve Şem'ullah Prizrenî'nin (ö. 1591) *Mesnevî* şerhleri; Ahmed Sabih (ö. 1783), Ömer Nüzhet (ö. 1778), ve Tellizade Vehbî Efendi'nin (ö. 1966) *Urfî Divanı* şerhleri gibi belli başlı şerh örneklerini sayabiliriz. Yine Türk edebiyatında İsmail Hakkı Bursevî'nin Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammediye*'si ile Yûnus Emre, Aşıkpaşazâde, Hayretî, Niyâzî-i Mısırî, Şeyh Mehmed Sahfî, Abdurrahman Efendi ve Dukakinzâde Ahmed Bey'in de bulunduğu birçok şairin manzumelerine şerhler yazdığı görülmektedir. Bursevî ayrıca *Kitabu'l-Envâr*'ında kendisine ait bir kasideyi ayrıntılı bir şekilde şerh etmiştir. Fahrî Ahmed ise, Müftü Baba'nın *Şathiye*'sine ve Nesîb'in *Elifnâme*'sine şerhler yazmıştır. Salahî Uşşâkî'nin Eşrefoğlu Rûmî'nin *Şathiye*'sini, Mehmed Nasûhî'nin muammalarını, Niyâzî-i Mısırî ve İsmail Hakkı Bursevî'nin gazellerini ve Aşık Ömer'in lugazlarını şerh etmiş olması da bu bağlamda zikredilmeye değer eserlerdir. Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey'in ve Hüseyin Vassaf'ın mevlid şerhleri bulunmaktadır. Ayrıca

¹⁴ Ö. Ceylan, *age.*, s. 6-7.

¹⁵ Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/9, 2007, s. 273.

¹⁶ Ayrıntılı bir şerh literatürü tasnifi için bkz. O. Yılmaz, *age.*, s. 278-296; M. A. Gözitok, *age.*, s. 12-13-14.

Hüseyin Vassaf Niyâzî-i Mısırî gazellerini de şerh etmiştir. Bunların dışında Türkçe eserlere Türkçe yazılmış şerhler bağlamında Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, Gaybî'nin ve Nakşî-i Akkirmânî'nin manzumelerine yazılmış şerhler gibi birçok şarihi belli olmayan şerhler ile birlikte biyografik kaynaklarda ve birçok yazma eserin mukaddime kısımlarında zikredilen ve henüz nüshalarına ulaşamayan sayısız manzume şerhlerinin de olduğu, dikkate alınması gereken bir bilgi olarak önümüzde durmaktadır. Lâtin harflerinin kabulüyle özellikle Ali Nihad Tarlan, Mehmed Çavuşoğlu ve Haluk İpekten'in üniversitelerin ilgili bölümlerinde okutulması amacıyla yazdığı şerhler de bu silsilesinin devamıdır.¹⁷ Ayrıca Atilla Şentürk'ün Klasik Türk edebiyatının kalburüstü birçok şiirini incelediği *Osmanlı Şiiri Antolojisi*; Ozan Yılmaz vd. tarafından kaleme alınan *Beyitler Arasında: Açıklamalı Divan Şiiri Antolojisi*; Nihat Öztoprak vd. tarafından yazılan *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi*; Selami Ece'nin *Hüsnüne Aşk Olsun* gibi eserlerini de bu silsilenin son halkaları olması hasebiyle burada zikretmek faydalı olacaktır.

3. Şerh Metinlerinin Neşri

Akademisyenlerce bugüne kadar ihmal edilen “metin şerhi”nin her şeyden önce bir telif biçimi olduğunu tekrar belirtmek durumundayız. Kütüphanelerimizde henüz sayısız şerh konulu yazma eser el değmeden durmaktadır. Klasik metinlerin modern şerhinde birçok istifham ve fikir ayrılığı olduğu bilinmekteyken göz ardı edilen şerhin başlı başına bir telif biçimi olarak akademik düzeyde daha çok ele alınması bu durumu düzeltme yolunda doğru bir adım olacaktır kanaatindeyiz. Çünkü klasik bir metni şerh ederken o metnin yazıldığı tarihte yaşayan bir şarihin metni daha iyi çözümleyebileceği gerçeği gözlerden uzak tutulmamalıdır. Dahası kütüphanelerde yazma eser hâlinde bulunan bu şerhler içerisinde kültür tarihimiz, düşünce tarihimiz, sosyal tarihimiz açısından zengin ve mahfuz birçok ansiklopedik bilgiler bulunmaktadır. Bunların bir an evvel yeni harflerle buluşturulup aydınlığa kavuşturulmasının günümüz modern şerhine de büyük katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz. “Kütüphane raflarında onlarca, yüzlerce divan, mesnevi ve sair eser hâlâ açılmayı beklemektedir. Edebiyatımızın bütün bu değerlerini arayıp bulmak, neşretmek ilmî ve millî bir vecibedir. Özellikle risale mecmuaları arasına gizlenmiş mevlidler, kırk hadisler, miraciyeler, mucizatlar, türlü mesneviler hatta divançe ve divanlar vs. araştırmacıların ilgi ve himmetine muhtaçtır. Dahası şiir mecmualarının arasında, pek çok meçhul eserin yanı sıra adı sanı unutulmuş şairler, bilinen şairlerin meçhul şiirleri gibi pek çok sürprizin bizi beklediğini unutmamalıyız.”¹⁸ Bu ilmî ve millî vecibenin, İslami ilimlerin müstakil bir şubesi olan şerh ve haşiyeler noktasında ihmal edildiği açıktır. “Bugün İslami ilimler tarihi çalışmalarının muhtemelen en zayıf ve yetersiz noktalarından biri, şerh ve haşiyeler literatürünü üst düzeyde ve yeteri kadar nazariyibara almaması veya bunların ihtiva ettikleri “kronolojik” geniş malzemeyi ve doğrudan dolaylı sınırsız bilgileri bu gözle değerlendirmemiş olmasıdır.”¹⁹

Neyse ki günümüzde bazı araştırmacılar, XVI. yüzyıldan sonra sayılarında ciddi bir artış gözlenen, XVII. yüzyıldan sonra zirveye çıkarak XIX. yüzyıla kadar metodolojik bir şekilde yazımına devam edilen ilmî ve edebî şerhlerin kütüphanelerimizdeki sayısız yazma nüshalarını tek tek gün ışığına çıkararak okuyucuların istifadesine sunmaya başlamışlardır.

I-Yûnus Edîb

1. Hayatı ve Edebî Şahsiyeti

Yûnus Edîb hakkında biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Şarihin hayatı hakkında malumat edinebileceğimiz yegâne kaynak, kendi eseri olan *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'tir. Şerhin dibacesinde Sultan III. Selim için yazılan 21 beyitlik bir kaside bulunmaktadır. Keza şerhin Sultan III. Selim saltanatı döneminde (1789-1808) kaleme alındığı

¹⁷ Ömür Ceylan, “Türk Edebiyatı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yay., İstanbul 2010, s. 567-568.

¹⁸ Fatih Köksal, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, Kesit Yay., İstanbul 2012, s. 14-15.

¹⁹ İ. Kara, *age.*, s. 47.

düşünülürse, şarihin bu tarihler arasında hayatta olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkarak Yûnus Edîb'in XVIII. yüzyıl şarihlerinden olduğunu belirtebiliriz.

XVIII. yüzyılın ortalarında doğduğunu tahmin ettiğimiz şarih ve şair Yûnus Edîb'in doğum yeri yine şarihin kendi ifadesine göre İran'dır.²⁰ Böylelikle Yûnus Edîb'in XVIII. yüzyılda İran'da doğduğunu ve bilinmeyen nedenlerle İstanbul'a göçtüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz.

2. Fikrî Şahsiyeti

Bir esere şerh yazmak ciddi oranda bilgi, birikim ve tecrübe gerektiren bir iştir. Evvela tercüme ve şerhi yapılacak eserin diline hâkim olmak gerekir. Özellikle Şevket-i Buhârî gibi lafızdan çok manaya önem veren bir şairin şiirini şerh edebilmek için ileri düzeyde Farsça bilmek elzemdir.

Yûnus Edîb *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'te görüldüğü üzere, Arapça ve Farsçayı ileri düzeyde bilen aydın bir zattır. Şerhte birçok yerde yapılan ayet ve hadis iktibasları şarihin dinî malumatının derinliği hakkında bize fikir vermektedir. Yine şerhte geçen atasözü ve deyimler, bazı şairlerin şiirlerine yapılan tazminler, ilmî, edebî ve tarihî birçok konudaki telmihlerin ayrıntılı izahı şarihin derin birikim ve tecrübesini ortaya koymaktadır.

Şerhin başında III. Selim'e yazılmış 21 beyitlik bir kaside bulunduğunu belirtmiştik. Bu kaside şarih Yûnus Edîb'in aynı zamanda şair olduğunun da vesikasıdır.

3. Eserleri

3.1. Şerh-i Dîvân-ı Şevket

Üzerinde çalıştığımız *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'in bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, 815 numaralı kayıta bulunmaktadır. Eser Kehf suresi 10. ayet ile başlar ve Hz. Peygamber'e salat u selam ederek devam eder. Yekûnu 373 varak tutan eserin yazı sitali taliktir. Şerhin dibacesinde bulunan ifadelerden nüshanın müellif hattı olduğu istihraç edilebilir.²¹

3.2. Bi-Hasebi'l Fethi ve'r-Rabti ve bi-İ'tibârî'l-Mecâzi ve't-Teşbîhi ve'l-Kinâye

Yûnus Edîb'in bilinen ikinci eseri yine Şevket-i Buhârî şiirlerinin şerhinden oluşan ama bu defa daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmış, *Bi-Hasebi'l Fethi ve'r-Rabti ve bi-İ'tibârî'l-Mecâzi ve't-Teşbîhi ve'l-Kinâye*'dir. Bu eserin varlığından *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'te bizzat şarihin kendisi bizi haberdar etmektedir. Hatta şarih, *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'i okuyanlar bununla iktifa etmezler ve daha ayrıntılı bir şerh ihtiyacı duyarlarsa diğer şerhime müracaat edebilirler

²⁰ "...ma'lûm ola İrânda bir kimse fevt olduĸda o kimseniñ akrîbâ vü müte'allikâti o kimse için kırk gün mâtem dutar u cümle giydikleri libâsları siyâh eylerler 'âdet-i müstemireleri henüz bu münvâl üzere hatta bu fakîriñ maskat-ı re'sim olan mekânda hâlâ bu 'âdet câridir"²⁰ bu 'âdet hilâf-ı şer' olduğundan ba'z mütedeyyin kimse fevt olduĸda vasiyet eyler ba'de'l-mevt baña mâtem dutup libâs-ı mâtem kimse giymesin bu beyt bu kâ'ideye 'işâretidir..." (v. 68a).

²¹ "...unvân-ı hüceste maķâl meymenetmâl hüsni imtişâl kelâm-ı ferruhfâlden şoıra bîser ü sâman münis-i şikîb el med'uvv bi Yûnus Edîb Şevket-i nâdiregüy tâzezebân ü refîkaşinâs nüktedân hüsni beyân fenn-i şîr ü nazm-ı sühanda yeketâz-ı meydan-ı belâgat olduĸu serteser âfâķda meşhûr u cümle erbâb-ı sühânîñ müsellemler ü maķbûli olduĸu ezher-i mineş-şems olup fakîr kembidâ'a vü ķalîli'l-istiķâ'a bi-ķader-i vüs'at-i tãakatî'l-beşerîyye mışraf "herkesi râ ez ĸod himmet kolâhî dâdeend" muşdâķınca teşmîr-i sâķ-ı himmet edip şerħ olunması iltizâm olundu li-müellifihi bihamdillâh baña ilhâm-ı ķudsî-i feyz-i Rabbânî ki keşf itirdi hüsni ķehre-i ma'nâ-i pinhânî medlûlünce şükren lillâh itmâmı müyesser olup..." (v. 2a).

demektedir. Şarih bu şerhine o kadar güvenmektedir ki, ondan “şerh-i kebîr” diye bahsetmektedir.²² Bu şerhe ne yazık ki şimdiye kadar tesadüf edilememiştir.

II-İnceleme (Şerh-i Dîvân-ı Şevket)

1. Şerhin Yazım Sebebi (Sebeb-i Teşrih)

Klasik kültür dairesi içinde meydana getirilen birçok edebî eserin dibacesinde eserin hangi saiklerle kaleme alındığına dair küçük bilgiler ve ipuçları yer almaktadır. Eserin kaleme alınış sebebini anlatan bu kısımlara “sebeb-i telif” denir. Eğer eser bir şerh ise bu kısım “sebeb-i teşrih” diye adlandırılabilir.

Yûnus Edîb tarafından kaleme alınan *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* Kehf suresi 10. ayet vesilesi ile Allah’tan bir rahmet ve muvaffakiyet dileyerek başlar, Hz. Peygamber’e, âline ve ashabına salat u selam ederek devam eder. Bu kutlu sözlerle gereğini yapmış olmanın saadetini yaşayan perişan ve sabra alışık olan Yûnus Edîb, her ne kadar sermayesi ve takati az olsa da elden geldiği kadarıyla, taze ve alışılmamış sözleriyle şiir ilminde en önde gittiği bütün söz üstatları tarafından güneş gibi bilinen Şevket-i Buhârî’nin gazellerini şerh etmenin kendisi için bir zorunluluk, bir görev olduğunu ifade ederek kolları sıvar. Edîb sonrasında Allah’tan gelen bir inayet, yardım ve ilham neticesinde gizli manaların üzerindeki peçeyi kaldırıp mananın güzelliğine vâkıf olduğunu ve şükür ki bu şerhi bitirdiğini belirtir.²³

Şerh-i Dîvân-ı Şevket metninin dibacesinde yer alan “şerh olunması iltizam olundu” ifadesinden de anlaşılacağı üzere şarihin bu eseri şerh etmesinin her şeyden önce ilmî bir gereklilik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu gereklilik evvela ilminin sadakasını vermesi gereken âlim için ilmî bir vecibe, toplumsal bir sorumluluktur. Buradan yola çıkarak *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*’in şerh olunmasının birinci sebebi, şarihin de ifade ettiği gibi, kültürel bir ihtiyaç olmasında örtülüdür. Yine şarihin bu eseri şerh etmesindeki ikinci sebep ise, Şevket-i Buhârî’nin ince mazmunlarla, söylenmemiş sözler söyleyen, sözlerinde gizli, örtülü birçok anlamlar bulunan, belagat ilminde en önde giden, büyük bir şair olmasıdır. Bu mazmunların, gizli, örtülü manaların açıklanması gerekmektedir.

2. Şerhin Metodu

Yûnus Edîb *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* isimli eserinde Şevket-i Buhârî’nin sadece gazellerini şerh etmiştir. Şarih bütün gazelleri ayrıntılı bir şekilde şerh etmediğini, belki her bir beyti iptidai hâliyle tercüme ettiğini ve bu tercümeden hâsıl olan manaya dair izahatlarda bulunduğunu belirtir. Ayrıca bazı beyitlerdeki teşbihleri belirttiğini, bazı beyitleri ise sadece mana hâsıl olacak kadar zahiren çevirdiğini, bazı beyitlerin ise mazmunlarını açıkladığını, tekrar eden mazmunları ise ilk defada açıkladıktan sonra sadece zikir edip geçtiğini ifade eder.²⁴

²² “...ma’lûm ola aḥval-i müfredâtını *bi-ḥasebi’l fethi ve-r-rabṭi ve bi i’tibâri’l-mecâzi ve-t-teşbîhi ve-l-kinâye* şerh-i dîgerimizde tafşîl üze zikr u beyân olunmuştur şübhe ‘arız olduğu maḳâmlarda mezkûr şerḥ-i kebîrimize mürâca’at oluna...” (v. 3b).

²³ “*Rabbânâ âtinâ min ledünke rahmeten ve ḥeyyi’ lenâ min emrinâ raşeda*”²³ ve şallî ‘alâ eşrefü’l-enâm beyyine’l-lezi sümmüye fi’l-ḳur’ân ismühu Aḥmedâ ve ‘alâ âşḫâbiha hümellezîne iḳtedav bi-imâmü’l-hâdi’l-emcedâ ‘unvân-ı ḥuceste-maḳâl meymenet-mâl ḥüsn-i imtişâl kelâm-ı ferruḥ-fâlden şoñra bî-ser-i sâman-ı münis şikîb el med’uvv bi-Yûnus Edîb Şevket-i nâdire-güy tâze-zebân ü refîḳa-şinâs nüktedân ḥüsn-i beyân fenn-i şîr ü nazm-i sühanda yeke-tâz-ı meydan-ı belâgat olduğu ser-te-ser âfâḳda meşhûr u cümle erbâb-ı sühânîñ müselleḡ ü maḳbûli olduğu ezher-i mine’ş-şems olup fakîr kem-bid’â vü ḳalîl’l-istiṭâ’a bi-ḳader-i vüs’at-i ṭâḳatü’l-beşeriyye mısra’ “**herkesi râ ez ḥod himmet kolâhî dâdeend**” mışdâḳınca teşmîr-i sâḳ-ı himmet edip **şerḥ olunması iltizâm olundu** li-müellifihi bi-ḥamdillâh baña ilhâm-ı ḳudsî-i feyz-i Rabbânî ki keşf etdirdi ḥüsn-i çehre-i ma’nâ-i pinhâmî medlülünce şükren lillah itmâmı müyesser olup... (v. 1a).

²⁴ ma’lûm ola ‘ale’l-infirâd müfredâṭı şerḥ olunmadı belki her bir beyti ibtidâ-i ḥâlî üze tercüme olundu vü ba’de ḥâsıl-ı ma’nâ üze tafşîl olundu ba’z beyti teşbîh ṭarîḳıyla vü ba’z beyti lâzım-ı ma’nâ ṭarîḳıyla vü ba’z beyti zâhir üze şerḥ olundu ve ma’lûm ola bu dîvânda tekrâr-ı mazmûn çokdur def’a-ı ülâda tafşîl olunur ba’dehü ḳâl ü dil ile zikr olunur... (v. 3b).

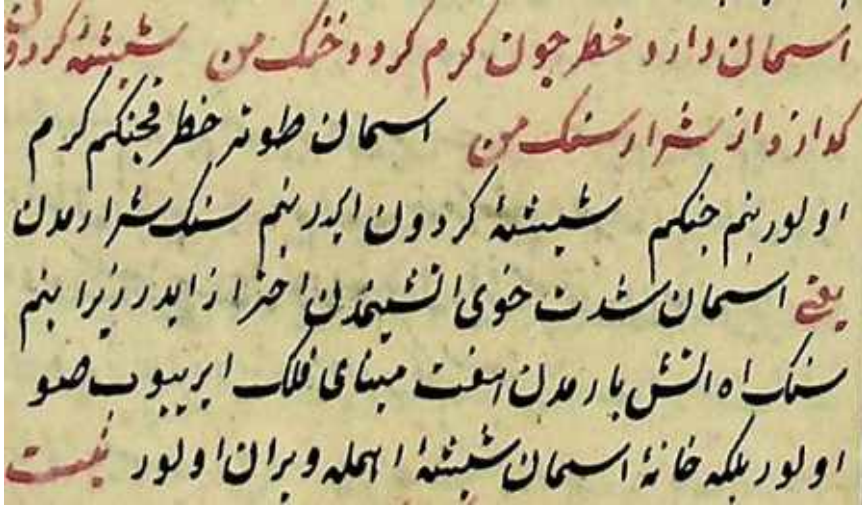
Diğer yandan, *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'in belki de metodolojik olarak en dikkate değer yanı, ilk beyitten son beyte kadar aynı perdede devam ediyor olmasıdır. Şöyle ki şarih, evvela şerh edeceği beytin Farsça orijinalini kırmızı kalemle yazar, sonra bu beyti yine beyit şeklinde tercüme eder, daha sonra ise kırmızı kalemle “ya'nî” yazarak tercüme edilen beyitten hâsıl olan mana üzerine açıklamalarda bulunur. Böylelikle şarih bütün beyitlere aşağı yukarı aynı ölçüde yaklaşmış olur. Klasik şerhlerin birçoğunda bu ilmî tutarlılığın olmadığı bilinmektedir. Sözgelimi, bazı şerhlerde şarih, ilk beyitleri oldukça tafsilatlı ve külfetli bir biçimde tercüme ve şerh eder, izaha muhtaç bütün kısımları aydınlatır, kelime ve tamlamalar üzerinde durur, edebî sanatları gösterirken, devam eden beyitlerde bu hassasiyetin azaldığını, izahların kısaldığını, bazen sadece tercüme ile yetinildiğini, hatta bazen tercüme bile edilmeden Fasça beytin neredeyse olduğu gibi tekrar aktarıldığını görmekteyiz. *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'te bu durum birkaç istisnanın dışında görülmemektedir. Yûnus Edîb'in şerhine bu manada ilmî bir disiplin çerçevesinde her iki uçta da aşırıya kaçmadan, orta yollu kaleme alınmıştır diyebiliriz. Şerhte hemen hemen hiçbir beyit, tercümesi ve iyi kötü bir izahı yapılmadan geçilmemiştir. Söz konusu olan bu tutarlığın daha iyi gözlemlenebilmesi için yekûnu 373 varak tutan şerhin yazma nüshasının başından, ortasından ve sonundan birkaç örnek vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

دجا جیبیدن فاصد قیامت در بغل دارد بیارنجیر چین دامن
 کشر بود عارا بر نذل صحرایمق بنم یوز قیامت قونبند
 طوتر اباغده رنجیر چین دامن محشر اولور بکا یعنی
 بنم هر بر انا رو کتدن قیامت کبی یوز غونه عبرت نماهی
 مظهر بیت بدیدار اولور جذبه جنونبند مقید اولم کونه کونه
 دامن جشر کبی ظهورانه بادیدر بنی جذبه جنون اللہ مقید
 اولمق کونه کونه اسرار خفنه اللہ صلاخ اولمقید

(v. 7a)

سانی وحدت بهر جاطح عشرت افکنند باده خورشید را
 در ساغ شبنم کند سانی وحدت هر بر برده طاح عشرت
 براقه باده خورشیدی ساغ شبنم طلو کر یعنی شتی وحدت
 عاشقکه معشوقی متحد جسم واحد کبی اتمک مراد ایل شبنم ایل
 خورشید کبی لغو نور حسن محبوبه ملاقی اولدقده عبا جسم افنا
 ایدوب سمت محبوبه بر و از ایدر شبنمک بر تو خورشید
 قایلوب محو اولد یعنی کبی سنی و سجدان از شراب و بکر

(v. 164b)

(v. 344b)

3. İktibaslar

3.1. Ayet ve Hadisler

Bütün İslami ilimlerin kaynağı *Kur'an-ı Kerim* ve *Hadis-i Şerifler* olduğuna göre, İslami ilimlerin başlı başına bir şubesi sayılması gereken “şerh” çalışmalarının birçoğunda ayet ve hadislerden iktibaslar yapılmış olması gayet tabiidir. *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'te de birçok yerde ayet ve hadislerden iktibaslar yapılmıştır. Bu iktibaslar bazen ayet veya hadisin birkaç kelimesi, bazen de tamamına yakını alınmak suretiyle yapılmıştır. Böylelikle iktibasların çoğunluğunun kısmi iktibas şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu daha net göstermesi açısından ayetlerin metin içindeki kullanımını örneklendirecek olursak, iktibas edilen ayetlerin bir kısmı şu şekilde geçmektedir:

Duâ-yı hâksârân mîkoned imdâd şâhân râ

دعاي خاك زان ميگند امداد شاهان را

Ki bād-ı şehper-i mürî keşed taht-ı Süleymân râ

که باد شهر موری کشد تخت سلیمان را

Duâ-yı hâksârlar imdâd eyler pâdişâhlara

Zîrâ qarınca kanadı rûzgârı çeker taht-ı Süleymânı

Ya'nî pâdişâhların kuvvet <u> şân <u> şevketi ancak hâksâr-ı fuqarâmîñ duâsı vü bîpâyân re'âya-yı fuqarasınıñ imdâdındandır pâdişâhların şân <u> şevketleri fuqarâ duâsından olmaya 'alâmet temellük-i âvâz-ı Süleymân'îñ taht havâda çayerân ederken zemîne indirmesi gibi Süleymân ile mürîñ hikâyesi kelâm-ı kadîmde mezkûr u mestûrdur âyet “yâ eyyuhâ-n-nemlu^{dh}dhulû mesâkinetekum”²⁵ (v. 55b)

Şevket biyâ dîger gam-ı rûzî çî miñhorî

شوکست بیاد کریم روزی جو میخوری

Çun puhte şevved şu'le-i idrâk nân-ı mâ

چون بخته شود شعده ادرک نان ما

Şevket gel bundan şoñra rızq gamıñ çun yersin

Puhte olduğū vaqtde şu'le-i idrâkiñe ekmeğimiz

²⁵ “Ey karıncalar hadi meskenlerinize girin.” Neml/18.

Ya'ni "naḥnû ḳasemnâ"²⁶ âyet-i kerîmesine idrâk u iz'ân olduğunda vü âlâyiş-i dünyâ ḳasâvet ü ğamın ne dürlü ḳayd eder âdem belki rızḳ-ı muḳadderesine ḳanâ'at edip âsûde-i ḫâl olur (v. 88a)

‘Ārifân rā gerdiş-i gerdûn kemend-i bendegîst عارفان را گردان کرد و ن کند بندگیست
Gerdeneş-i z’in tavḳ birûn nîst herkes bende şod گردنهش ازین طوق برودن نیست در کس بنده رسد

‘Āriflere devr-i felek bendelik kemendidir
Boynu bu tavḳdan taşra deĝil her kim bende oldı

Ya'ni ‘arifân-ı ulûl-ebsâr kimselere ḫareket-i devr-i dâ'im-i felekden istidlâl edip Allahu te'âla ḫazretleri ḫakîm-i muḫlaḳ ve kendi ‘abd-i ‘aciz olmasına ulûl-elbâb bu delîl zâhir-i bâhir ile itḳân u iz'ân ḫâşıl eder “ellezîne yetefekkerüne fi ḫalkı’s-semâvât”²⁷ ilâ âḫire manṭûḳunca (v. 173b-174a)

Metinde geçen diĝer âyetler ve geçtiĝi yerlerin varak numaraları Őu Şekildedir: Rabbenâ âtinâ min ledünke rahmeten ve ḫeyyic lenâ min emrinâ raşedâ”²⁸ (v. 1a) ; “hattâ yelice’l cemeli fi semmi’l-ḫıyâḫ”²⁹ (v. 4b); “meşelühüm ke meşeli’lezi’stevkâde nâra”³⁰ (v. 5a); “Rabbenâ mâ ḫalaḳte ḫazâ bâtilen”³¹ (v. 39a); “leḳad ḫalaḳna’l-insâne fi aḫseni taḳvîm”³² (v. 54a); “mâ ḫalaḳte ḫazâ bâtilen”³³ (v. 69b); “yâ eyyetuhâ’n-nefsu’l-mutma’inne irci’i ilâ Rabbik”³⁴ (v. 73b); “ḳad eflaḫa’l-mu’minüne’l-lezîne hum fi şalâtihim ḫâşî’un”³⁵ (v. 76b); “felemmâ efele”³⁶ (v. 81b); “yevme naṭvî’s-semâe”³⁷ (v. 104b); “kûn fe yekûn”³⁸ (v. 98b); “ve naḥnû aḳrabü ileyhi min ḫabli’l-verid”³⁹ (v. 106b); “Allahu ḫâliḳu külli şey”⁴⁰ (v. 126a); “külli şeyin ḫâlikun illâ vecheh”⁴¹ (v. 129a); “naḥnû ḳasemnâ”⁴² (v. 155a); “ellezî ḫalaḳa’l-mevte ve’l-ḫayâte li-yebleveküm eyyüüküm aḫsenü ‘amelâ”⁴³ (v. 193b);

Şerh-i Dîvân-ı Şevket’te metnin daha iyi anlaşılması ve çözümlenebilmesi adına birçok yerde ilgili hadisler iktibas edilmektedir. Bu hadislerin iktibas edildiĝi bazı yerler Őu Şekildedir:

Be çerḫ âyed felekhâ ez hucûm-ı seyl-i eşk-i men | بیخ آید فلکها از هجوم سبیل اشک من
Şadâ-yı âb kerd ez ḫâb bîdâr âsiyâhâ râ | صدای آب کرد از خواب بیدار آسپاها را

Devre gelir felekler benim hücûm-ı seyl- i eşkimdem
Şadâ-yı âb etdi ḫâbdan bîdâr deĝirmânları

²⁶ “Biz taksim ettik.” Zuhruf/32.

²⁷ “Onlar göklerin yaratılışı üzerine tefekkür ederler.” Âl-i İmrân/191.

²⁸ “Ey Rabbimiz, bizlere tarafından bir rahmet ihsan et ve bizim için işimizden bir muvaffakiyet hazırla” Kehf Sûresi/10.

²⁹ “...ve deve iĝnenin iĝnenin deliĝinden geçmedikçe onlar cennete giremeyeceklerdir...” Aḫrâf/40.

³⁰ “Bunların durumu, bir ateş yakmak isteyen kimsenin durumuna benzer...” Bakara/17.

³¹ “Ey Rabbimiz sen bunu boşuna yaratmadın.” Al-i İmrân/191.

³² “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” Tûn/4.

³³ “Bunu boşuna yaratmadın” Al-i İmrân/191.

³⁴ “Ey mutmain olan nefis, Rabbine dön” Fecr/27.

³⁵ “Gerçekten kurtuluşa erdi müminler. Onlar ki namazlarında huşu içindedirler.” Mu’minûn/ 1-2.

³⁶ “Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü: “Rabb’im budur” dedi. Yıldız batınca da “Ben batanları sevmem” dedi.” Enâm/76

³⁷ “O gün semayı düreceĝiz.” Enbiya/104.

³⁸ “Ol der, o da hemen olur” Yasin/82.

³⁹ “...ve biz ona şahdamarından daha yakınız.” Kaf/16.

⁴⁰ “Allah her şeyin yaratıcısıdır.” Zümer/62.

⁴¹ “Onun zatından başka her şey helak olacaktır.” Kasas/88.

⁴² “... biz taksim ettik.” Zuhruf/32

⁴³ “O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı.” Mülk/2.

Ya'nî icâd-ı devr-i dâ'im-i eflâke belki icâd-ı mümkünâta sebep nev'-i benî âdemdir ki "levlâke levlâke lemâ ħalaqtü'l-eflâk"⁴⁴ ħadîs-i kudsiden bu istinbât olur (v. 16b)

Mîresed ŧebnem be ħurŧîd-i dirâħŧân 'aķıbet
Şevket âħir tâ der-i dil mîresâned ħ'îŧ râ

بیرد شبنم بخورشید درخت ان عاقبت
شوکت آنجا نادر دل برسد مذخوش را

Vâŧıl olur ŧebnem ħurŧîd-i dirâħŧâna 'aķıbet
Şevket âħir der-i dilden vâŧıl olur kendine

Ya'nî ŧebnem ħurŧîde 'aŧıķ u tâlib olduĝu ecluden ħurŧîd ŧebnem cezb edip hemâĝuş-ı ħurŧîdi oldı belki ħurŧîd ile müttehid oldı nihâyet Şevket daĥı kendi kendine vâŧıl olup ba'dehü vâŧıl-ı menzil-i merâm olur ya'nî vücûd-ı ħoduna âŧinâ olduĝda Mevlâ-yı müte'âl ħazretleriniñ ħikmet-i ħafiyyesi âŧinâ olup vâŧıl-ı menzil-i merâm olur "men 'arefe nefsehu feķad 'arefe rabbehu"⁴⁵ feĥvâsınca (v. 36b)

Şekve-i fakr kem ez i'tibâr-i ŧâĥî nîst
Per-i Humâ be külâĥ-ı nemed buved mâ râ

شکوه فقر کم از اعتبار است
پر هم بکلای نمد بود ما را

Vaķâr-ı fakr-ı i'tibârı pādŧâĥîden az deĝil
Per-i Hümâ külâĥ-ı nemedden olur baña

Ya'nî 'indallah i'tibâr-ı fakr u felâket i'tibâr-ı pād-ŧâĥîden ziyâdedir ħırķa vü külâĥ-ı nemed fakr-ı per-i Hümâ gibi 'alâmet-i sa'âdetdir bile olduĝu ĥâlde "el fakrî fakrî"⁴⁶ ħadîs-i ŧerîf mâŧadaķınca ĥâl-i sünen-i ŧer'-i mübîn üzre sulţânlıķdan 'alâ vü mu'teberdir

Her kocâ mâ defter-i dil vâ konîm
Şafĥa-i ħurŧîd merd-i bâţilest

هر کجا مارد فردی واکنیم
صفحه خودشید را باطل است

Her yerde ben defter-i dilbâz ederim
Şafĥa-i ħurŧîd merd-i bâţıldır

Ya'nî nerede nür-ı kalb-i benî âdem leme'an olusar ziyâ-yı âfitâb-ı 'âlemtab nâbûd olur "ķalbü'l-mü'min ħazînetü'r-Raĥman"⁴⁷ feĥvâsınca (v. 141a)

Metinde geĥen diĝer ħadisler ve bu ħadislerin geĥtiĝi yerlerin varak numaraları ŧu ŧekildedir: "ķüntü kenzen maĥfiyyen fe-aĥbebtü en u'rafe fe-ĥalaqtü'l-ĥalaqtü'l-en 'aref"⁴⁸ (v. 4a); "ed-dünyâ sicnü'l-mü'min"⁴⁹ (v. 14a); "innemâl a'mâlu bi'l-ĥâtime"⁵⁰ (v. 38b); "ed-dünyâ mezra'atü'l-âĥire"⁵¹ (v. 42a); "el-nevm iĥve'l-mevt"⁵² (v. 68b); "Allahu ĥalaķa'l-insâne 'alâ bi-ŧüreti'r-Raĥmân"⁵³ (v. 78a); "lâ ya'lemü'l-ĝaybe illallah"⁵⁴ (v. 88b); "min tevâza'a <li'llâhi>

⁴⁴ "Eĝer sen olmasaydın felekleri yaratmazdım." ħadis-i kudsi.

⁴⁵ "Nefsini bilen, Rabbini bilir." ħadis-i kudsi.

⁴⁶ "Fakirlik övüncümdür." ħadis-i ŧerîf.

⁴⁷ "Müminin kalbi Raĥmanın hazinesidir." ħadis-i ŧerîf.

⁴⁸ "Ben gizli bir hazine idim, bilinip tanınmak için mahlukatı yarattım." ħadis-i ŧerîf.

⁴⁹ "Dünya müminin zindanıdır." ħadis-i ŧerîf.

⁵⁰ "Ameller niyetlere göredir." Aslı "innemâl 'amâlu bi'n-niyyât" ŧeklidir. ħadis-i ŧerîf.

⁵¹ "Dünya ahretin tarlasıdır." ħadis-i ŧerîf.

⁵² Uyku ölümün kardeŧidir. ħadis-i ŧerîf.

⁵³ Allah insanı Raĥman suretinde yarattı." ħadis-i ŧerîf. Metinde bu ħadis, "ĥalq allah al-insan bi-sürot al-raĥman" ŧeklinde yazılmıştır.

⁵⁴ Gaybı Allah'tan başkası bilemez. ħadis-i ŧerîf.

feḳat refe'a"⁵⁵ (v. 118a); "men şamete necā"⁵⁶ (v. 136b); "ed-dünyâ mezra'atü'l-âhire"⁵⁷ (v. 167a); "mütü ḳable an temütü"⁵⁸ (v. 340a); "el-faḳrû faḳrî"⁵⁹ (v. 346b); "es şabru miftâhu'l-ferec"⁶⁰ (v. 371b)

3.2. Diğer

Şerhte ayet ve hadis iktibaslarının haricinde, Hz. Ebubekir'e atfedilen bir sözün de iktibas edildiği görülmektedir:

Muşkil-i rāh-ı Ḥudācūy buved 'ayn-ı taleb
Rişte-i cādde buved tār-ı reg-i seng-i reheş

مشکل راه خودجوی بود عین طلب
رشته جاوه بود تارک سنگ رهش

Müşkül rāh ḥāh <u> cūy 'ayn-ı taleb olur
Rişte-i cādde olur tār-ı reg-i seng-i rāhı

Vāşıl-ı künh-i Bārī'de vāmānde olmak 'ayn-ı künh-i Bārī'ye vāşıl olmak zīrā rāh-ı rāst-ı künh-i Bārī olmak gibidir "El-'aczü 'an derki'l-idrāki idrākün ve'l-baḫşü 'an sırrı-z-zātu işrākün"⁶¹ (v. 280b)

4. Atasözü ve Deyimler

Şerhte Yûnus Edîb Şevket-i Buhârî'nin şiirlerindeki ince manaları, mecazları ve mazmunları okuyucunun daha iyi kavraması adına yer yer eskilerin darb-ı mesel ve kelâm-ı kibâr olarak ifade ettiği atasözü ve deyimlerden sıkça yararlanmıştı. Yalnız şunu belirtmeliyiz ki, kullanılan atasözü ve deyimlerin tamamı Arapçadır. Bunların bazıları metinde şu şekilde geçmektedir:

Şinideend bütân-ı Yemen kelâm-ı merā
Nuvişteend be āb-ı aḳîḳ nām-ı merā

شینه اند بنان بمن کلام را
نویشته اند باب عقیق نام را

İşidmişler Yemen maḫbūbları benim kelāmım
Yazmışlar aḳîḳ şuyıyla benim adımı

Ya'nî Yemen maḫbūbı gibi aḳîḳleb olan maḫbūblar benim ḡazellerim işidenden beri dā'imā benim ḡazelim vird-i zebān olmuş aḳîḳleb olan maḫbūblara belki aḳîḳlelerinde "ken-naḳşı fi'l-ḥacer"⁶² zāhir u nümāyāndır (v. 41b)

Ḥ'āhī be şīşe ḥ'āh be peymāne yek meyst
Der deyr u Ka'be nūr-ı Ḥüdā mevc mizened

خواهی بشیبه خواه بهماند یک بست
در دیر و کعبه نور خدا موج زند

İster şışeden taleb ister peymāneden bir bādedir
Der deyr u Ka'be nūr-ı Ḥüdā mevc verir

Ya'nî taleb-i Ḥüdā ne mekānda olursa müsāvīdir zīrā Allah 'azîmü's-şān nūr-ı tecellî vü mazhar-ı 'ināyeti her yeri ihāta etmiştir feyz-i ināyet-i Bārī mekāna maḫşûs deḡil belki

⁵⁵ "Kim Allah için tevazu gösterirse Alah onu yüceltir." Hadis-i şerif.

⁵⁶ "Dilini tutan kurtuldu." Hadis-i şerif.

⁵⁷ "Dünya ahretin tarlasıdır." Hadis-i şerif.

⁵⁸ "Ölmeden önce ölünüz." Hadis-i şerif.

⁵⁹ "Fakirlik övüncümdür." Hadis-i şerif.

⁶⁰ "Sabır başarımın anahtarıdır." Hadis-i şerif.

⁶¹ "Onu idrak etmek onu idrak etmekden aciz olduğunu bilmektir. Onun zatını araştırmak şirkittir." Hz. Ebubekir'e atfedilen meşhur söz.

⁶² "Taşa nakşolmak gibi."

“şerefü'l-mekân bi'l-mekân”⁶³ fehvâsınca ne mekânda mażhar-ı inâyet-i Bârî olsun saña nisbetle o mekân eşrefdir (v. 199b)

Buved cüz²-i hayât-ı ü libâs-ı hodnumâyihâ

بود جزو جہات او لباس خود رہا

Ten-i bîser şevved zâhid eger (225b) destâr gum gerded

تن بیس سرود زاهد اگر دستار گم کرد

Olur onuñ cüz²-i hayâtı onuñ libâs-ı hodnümâyiler

Başsız cism olur zâhid eger destârınñ ğayb olur

Ya'ni zâhid-i zâhirperest libâs-ı zâhir cüz²-i beden add edip belki cüz²-i 'ibâdât riyâ add edip dâ'imâ büzürg destâr u câme-i pehn tesbîh-i şad dâne ile riyâkâr olup evkatgüzâr eder “tebdülüş-şeklî lî-eclîl-ekel”⁶⁴ mażmûnuna dūçâr olup gūyâ büzürg destâr pehn câme olsa âdemiyyette noķşân olur kısmet-i muķadderesine noķşân târî olur (v. 225a-225b)

Metinde geçen diğerk atasözü ve deyimler ile bunların geçtiğı yerlerin varak numaraları şöyledir: “an mine'l-ķalbi sebîlâ”⁶⁵ (v. 48b); “el mecâzu ķantarâtü fi'l-ħakîķa”⁶⁶ (v. 51a); “himmetü'l-ricâl taķlî'ü'l-cibâl” (v. 76b); “an mine'l-şî'rü'l-hikmet” (v. 125a); “evvele mâ ħalaķallahu'l-akl”⁶⁷ (v. 133a); “el-insân mürekkebi bi'n-nisyân”⁶⁸ (v. 183a); “el-intizâr eşeddü mine'n-nâr”⁶⁹ (v. 314b)

5. Tazminler

Yûnus Edîb metni şerh ederken Farsça ve Türkçe olmak üzere iki farklı dilden manzum parçalar tazmin etmiştir. Şarih bu manzum parçaların birçoğunun kime ait olduğunu bildirmemiştir. Nitekim tazminlerde böyle bir zorunluluk olmadığı da bilinmektedir.

5.1. Türkçe Tazminler

Metinde iki yerde Türkçe beyit tazmin edilmiştir. Bunlardan biri Araf sûresi 40. Âyete telmih etmesi vasıtaıyla zikredilen Fuzûlî'nin bir beytidir. Beytin geçtiğı yer şöyledir:

Umîd-i nukhet-i raħmî zi bîpervâ gulî dârem

امید نگهت رحمی ز بی پروا گلوی دارم

Ki âvâz-ı şikest-i reng pindâred fiğânem râ

که آواز شکست رنگ پندآرد فیغانم را

Bir raħm kıokusu ümîdiñ bir pervâsız gülden tutarım

Kırık reng-i şadâsı kıyâs eyler benim fiğânımı

Ya'ni bir gülbeden tâze dilberden büy-ı merħamet ü vefâ me'mûl eylerim benim şadâ-yı nâle-i niyâzım gūşuna kırık reng şadâsı gibi gelir böyle olduğu ħâlde vefâ vü merħamet ümîd etmek ondan emr-i muħâl oldu bu gūne kelâm u bir kelâm u bir kıaziyyedir bir emr-i muħâle ta'likdir muħâle ta'lik olduğundan o kıaziyyeniñ dağı ħuşûli muħâldir âyet-i kerîmede küffârın cehennemden iħrâcına nâzil olduğu gibi *hattâ yelice'l-cemelü fî semmi'l-ħiyâť* bu âyete telmih Fuzûlîniñ bir beyti vardır beyt:

Bu ğamlar kim benim vardır ba'iriñ başına koysan

Çıkar kıâfir cehennemden güler eh-i 'azâb oynar (v. 4b)

⁶³ “Makamın şerefi, mekânı tutandan gelir.”

⁶⁴ “Yemek için şekil değıştirme.”

⁶⁵ “Kalpten kalbe yol vardır.”

⁶⁶ “Mecaz hakikate bir köprüdür.”

⁶⁷ “Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.”

⁶⁸ “İnsan unutkanlık ile terkip edilmiştir. İnsanın hamurunda unutkanlık vardır.”

⁶⁹ “Beklemek ateşten beterdir.”

Diğeri ise şarihe ait olduğunu düşündüğümüz, fakat kime ait olduğu belirtilmemiş bir beyittir. Bu beytin şarihin Sultan III. Selim için şerhin başında kaleme aldığı bir kasidenin bitiminde, “inşâallah-ı te‘âla devletmedâr u bârgâh-ı gerdün-ı iktidâr-ı hüsrevânelerinde ‘ayn-ı ‘inâyet-i hümâyûnlarıyla hayr-i kabûl-i qarîne ihsân buyurula nazm” ifadesinden hemen sonra müstakil olarak kaydedilmiş olması, bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Beyit şöyle geçmektedir:

Sen Süleymân-ı zamân-i pür‘adâletpîşesin
Bende-yi bîçâre nisbet saña bir qarıncadır (v. 3b)

5.2. Farsça Tazminler

Şerhte Mevlânâ’ya ait bir beyit ile kime ait olduğu bildirilmeyen üç beyit ve iki mısra zikredilmiştir. Bunlardan bir beyit ve iki mısra eserin dibacesince geçmektedir:

Rabbenâ âtinâ min ledünke rahmeten ve heyyi‘ lenâ min emrinâ raşedâ ve şallî ‘alâ eşrefi‘l-enâm beyyine‘l-lezi sümmüye fi‘l-kur‘ân ismühu Aḥmedâ ve ‘alâ aṣḥâbiha hümellezîne iktedav bi-imâmü‘l-hâdi‘l-emcedâ ‘unvân-ı ḥucestemaḳâl meymenetmâl ḥüsn-i imtişâl kelâm-ı ferruḥfâlden şoñra bîser ü sâmân münis-i şikîb el med‘uvv bi Yûnus Edîb Şevket-i nâdiregüy tâzezebân ü refîkaşinâs nüktedân ḥüsn-i beyân fenn-i şî‘r ü nazm-i süḥanda yeketâz-ı meydan-ı belâgat olduğu serteser âfâḳda meşhûr u cümle erbâb-ı süḥânîñ müselleḡ ü maḳbûli olduğu ezher-i mine‘ş-şems olup faḳîr kembidâ‘a vü ḳalîlü‘l-istitâ‘a bi-ḳader-i vüs‘at-ı t̄aḳatü‘l-beşeriyeye mışra‘ **herkesi râ ez ḥod himmet kolâhî dâdeend** mışdâḳınca teşmîr-i sâḳ-ı himmet edip şerḥ olunması iltizâm olundu li-müellifihi bi-ḥamdillâh baña ilhâm-ı ḳudsî-i feyz-i Rabbânî ki keşf etdirdi ḥüsn-i çehre-i ma‘nâ-i pinhâni medlülünce şükren lillâh itmâmı müyesser olup mışra‘ **berg-i sebzîst tuḥfe-i dervîş** meâline münasib beyt **pây-ı meleḡ ez pîş-i Süleymân borden / ‘Aybest velâkin hunerest ez mürî** mazmûn-ı münîfine ittibâ‘-ı sulṫân-ı selâṫinü‘l-a‘zam ve‘l-ḳahramânü‘l-fehm fâtiḥü‘l-bevvâbü‘l-ikrâm u el-in‘âm eşrefü‘ş-selâṫin fi‘l-aşl-ı ve‘n-neseb ve aḥḳahüm fi‘l-fazli ve‘l-edeb feyyâz-ı seccâlü‘n-nevâl ‘ale‘l-ḥalâyıḳ el mü‘eyyid bi te‘yîd rabbü‘l-felaḳ muḡîş-ı devletü ve‘d-dîn el manşûr mine‘l-mülkü‘l-mu‘în ḥâḳân Süleymân menḳbet dehîm mesnedefrüz-ı ḥilâfet zînet-i dih taḥt-ı devlet a‘nı zıllullah pâdişâh-ı ‘âlempenâh evc-i câygay felek-i destgâh sulṫânü‘l-berreyni ve‘l-baḥreyñ ḥâdimü‘l-ḥaremeynü‘ş-şerifeyñ ḡütisitan-ı âlâ vü hevâü‘ş-sulṫân ibnü‘ş-sulṫânü‘ş-sulṫân Selîm Ḥânü‘l-Ġazî ibnü‘ş-sulṫân Muştafâ Ḥânü‘l-Ġazî ḥuldet-i ḥilâfetün ü ebed-i salṫanat ilâ intihâü‘z-zamân ü inḳirâzü‘d-devrân âmîn bi ḥürmeti şâḥibü‘n-nübüvvet-i ve‘l-bürhân şerḥ-i Şevket-i leṫâfetnümün nâm-ı hümâyûñ şevket-i maḳrûnlarıyla mevsûm u resm u taşdîr olundu cünd-i ebyat-ı ḳaşıde limüellifihi (v. 2a-2b)

Tazmin edilen üç beytin geçtiği yerler ise şu şekildedir:

Hudâyâ reng-i teşîr-i kerâmet kon fiğânem râ
Be mevc-i eşk-i bulbul âb dih tîğ-i zebânem râ

خدا با رنگت شیر کرامت کن فیغانم را
معصوم کبک بلبول آب دیه تیغ زبانه را

Yâ Rab mâye-i teşîr-i şeref ḳıl benim fiğânımı
Mevc-i eşk-i bülbülden şü ver tîğ-i zebâna

Ya‘nî ne güne bülbül envâ‘-ı tıyûr beyninde fiğân-ı ‘aşk ile münteḥab u mergübdür ve ne güne fiğânı ḳalblere mü‘eşşirdir güzellik beni daḡı bülbül gibi encâ‘-ı beşer beyninde nâle-i ‘aşk ile münteḥab u meşhûr eyle zîra ‘aşk ‘âlem-i imkânda her şeyden münteḥab u muḳaddemdir ne misli ḥadîş-ı ḳudsîde vârid olmuştur “küntü kenzen maḥfiyyen fe-aḥbebtü en u‘rafe fe-ḥalaḳtü‘l-ḥalkü‘l-an ‘aref” ü ba‘z ḥükemâ ‘indinde nev‘-i efrâd-ı beşerden bir ferd-i beşerde ‘aşk ma‘dûm olsa bir şey’e ḳâbil-i isti‘dâd deḡildir İbn-i Sînâ zâhib olmuştur eşhâs-ı beşerden bir şahs bir güzel ḥüsn-i şüret gördükde meyl ü muḥabbet etmemesi ve bir ḥüsn-i şadâ istimâ‘ edip

müteveccih-i derûn u şevk hâşıl eylememesi ‘ilâc-ı şerbetine muhtâcdır bir tevcih dağı ca’izdir ammâ lafz-ı figândan mecâzen ebyât-ı eş‘âr murâd olur yâ Rab mâye-i eser-i kerâmet eyle benim ebyât u eş‘arım Zîrâ şu muşkaddime-i kerâmet belki cüz-i kerâmetdir **Mevlânâ** ka’îl olmuştur şi’riñ cüz-i kerâmet olduğuna beyt:

**Rûtbe-i ‘âlî maqâm-ı evliyâ
Evvelî şîrest u âhîr kîmyâ**

mısrâc-ı sâñiden teşbîh u temşîl şarîkıyla bu güne ta‘bîr olur yâ Rab bir mürşid-i kâmilîñ ‘ayn-ı naẓârıyla beni irşâd et ve vird-i zebânıyla zebânım izkâr eyle bile ta‘zîr olduğu hâlde maḥşûl-ı beytten lâzım geldi ḥadîs-i nebevîyyeye ittiba‘ vü muşanniflere imtişâl eyledi ibtidâc-yı te’lîfde (v. 4a-4b)

**Zi telh kâmi-i ḥod hoş dilest şâhib-i nâm
Ki zehr-i zîr-i nigîn sebze-i teh-i sengest**

زنجبیلی کا می خود خوش طالع است صاحب نام
که زهر زیر نگیں آسبزه سبزه سبست

**Kendi telh kâmindan hoş dildir şâhib-i nâm
Zîrâ zehr-i zîr-i nigîn sebze-i teh-i sengest**

Ya‘nî şâhib-i ser u sâman ile şöhreyâb olan kimse âzâ-yı şöhret-i serşârdan hoşnûddur zîrâ zehr-i zîr-i nigîn-i sebzeter seng gibidir bu maẓmûnda rumûzu bu beyt bilemiş:

**Rîh-i rahât dâñ çu şod maḥlab-ı bozorg
Gird-i güle tütîyâ çeşme-i kürek** (v. 139b-140a)

**Çeşm-i ḥod nugşâde ez evvel cefâ râ dîdeim
Tıfl-ı mâ râ taḥte-i gehvâre çüb-i tîr bûd**

چشم خود نگشاده از اول چکارا دودیم
طغیلا را تحت گهواره چوب تیر بود

**Kendi gözüim açmadan evvel cefâ gördüm
Benim tıflıma taḥte gehvâre çüb-i tîr oldı**

Ya‘nî icâd-ı vücûdumuz mâderzâd sitem-i cefâ ile perverde olmuştur belki sirişt u mâye-i nev‘-i benî âdem gam <u> muḥabbet-i eyyâm ile taḥmîr olmuştur vücûd-ı insâna gam <u> keder ‘arz-ı ‘âm gibidir cüz-i vücûd-ı insân olmuştur meşhûr beyt:

**Der in dünyâ kesi nebâşed
Eger bâşed benî âdem nebâşed** (v. 216a)

6. Telmihler

Klasik edebiyat metinleri içindeki telmihler, metnin yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel hayatı hakkında birçok zengin malzemeye işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Tarihi, kültürel bir olayı, bir ilim adamı veya sanatkârı veyahut bunların sözlerini, çeşitli mazmunları, klasik edebiyatın hayal dünyasına müteallik birtakım genel kültür ve edinimleri, daha birçok çeşitli bilgileri metnin müellifi ve dönemin genel okuyucusu bilmekteydi. Tıpkı bunun gibi üzerinden asırlar geçmiş bir edebî metne yaklaşırken günümüzde bu telmihlerin fark edilmesi, fark edildiyse tam olarak neye işaret ettiği, altında yatan hikâyenin ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Şerhler tam da bu noktada metnin içinde mahfuz zengin içeriği izah ve tafsil etmesi açısından oldukça yararlıdır. Hele ki bir şarih şerh ettiği eserin müellifiyle aynı dönemin atmosferini soluyor, aynı kültür havzasından besleniyorsa, bu şarihin ortaya koyduğu şerhteki açıklamaların daha isabetli olması kaçınılmazdır.

Şerh-i Dîvân-ı Şevket, Şevket-i Buhârî şiirinin içinde değinme, işaret etme, hatırlatma gibi anlamlara gelen telmih yoluyla barınan yüksek kültür malzemelerini izah ve tafsil etmektedir.

Şerhte İbn-i Sînâ'nın görüşleri, Mevlânâ'nın şiirin cüz-i kerâmet olduğuna dair bir görüşü, Hümâ kuşunun bazı hususiyetleri, bülbülün yuvasını nasıl yaptığı, aşkın tercüme-i hâli, sedd-i İskender, zahid ile rindin tercüme-i hâli, rind-i meyâşamların cuma gecesi içmemeleri, İsa aleyhisselamın iğnesi ve şifacılığı, aşkın insan üzerindeki tesiri, baharın âşık üzerindeki tesiri, Hâfız'ın şiiri ve Şiraz'ın şarabı, mahbûbun hâli, ünlü ressam Mânî, Hz. Muhammed aleyhisselamın bütün yaratılmışlardan güzel oluşu, bazı mutasavvıfların fikirleri ve Kelime-i Tevhit, Yûsuf ve Yakûb aleyhisselamın temsili, dilencilerin kâselerinin çüb-i çinden olması ve çüb-i çünün mideye faydaları, iki farklı Eflatun olması, Eflatun-ı hekîmin küpünün ayrıntılı hikâyesi, Ferhât ile Şîrîn ve Ferhâd'ın Şîrîn'i taşa resmetmesi, Hintlilerin tercüme-i hâlleri ve Hindistan'da câri olan çeşitli âdetler, firuze taşının özelliği, saf tıynetlerin hâli, yılanın temsili ve yılanın toprak yemesi, Musa aleyhisselamın yed-i beyza mucizesi, Süleyman aleyhisselam ile karınca hikayesi, karıncanın ömrü ve kanat çıkarmasına dair bazı bilgiler, Mansur'un asılması ve kerameti, İmam Gazalî'nin *El-Hakku- El-Murru* adlı eseri, İbn-i Sînâ'nın *Şifâ* adlı eserinde geçen bir görüş, devr-i feleğin bazı hususiyetleri ve insan üzerindeki tesiri vb. birçok konu ele alınmaktadır. Bu konuların işlendiği yerlerden bazıları şu şekildedir:

Zi reşk-i men reg-i gul <müy>-ı âteşdîde rā māned

زیشک من رنگ گل آتش دیده را ماند

Has u hârest ez mujgân-ı bulbul âşiyānem rā

خسبنا دست از زنجیر عشق بستم را

*Benim hâsedimden gül tamarı âteş görmüş kıla benzer
Çüb-i hârdır müjgân-ı bülbülden benim yuvâmda*

Ya'nî benim kemâl derece 'aşkımdan kemâl-i hüsn-i ma'sûkuma istidlâl edip gül hâsed-i 'aşkımdan gül müy-ı âteşdîde gibi perîşân u efsürde oldı zîrâ müjgân-ı bülbül benim 'âşiyân-ı 'aşkımda has <u> hâr gibidir belki baña cāygâh-ı çeşm-i bülbülde olmak derkâr oldı **ma'fûm ola** bülbül yuvasın dâ'imâ kıl ile yapıp tezyîn eder erbâb-ı 'aşkıñ dâm-ı muhâbbete muqayyed olduğuna işâretidir bu beytde dağı buña **telmîh** vardır ma'nen ü lafzen ü 'andelîbiñ yuvası kıldan olduğu ter ü taze nevresîde dilberîñ dâm-ı müy-ı kâkülüne şa've-i hâtırı giriftâr olan 'âşık ma'fûmdur⁷⁰ (v. 5a)

Sâgar-ı şevk-i to keyfiyyet-i sevdâ dâred

ساقی شوق تو کیفیت سودا دارد

Bâde ez hûn-ı bahârest kadehnûş-ı to rā

باده از خون بهارست قوح نوش ترا

*Seniñ piyâle-i şevkında keyfiyyet sevdâ tutar
Bâde hûn-ı bahârdandır seniñ kadeh-i nûşına*

Seniñ piyâle-i şevk <u> muhâbbetiñde neşe-i keyf-i sevdâ derkârdır güyâ seniñ mey-i muhâbbetiñ hûn-ı bahâr-ı hüsniden aḥz olunmuştur belki seniñ 'âşık u üftâde olan sevdâzede olmak derkârdır **ma'fûm** faşl-ı baharda sevdâ hareket eder dem cevelân etmek sebebiyle bu münâsebetle zîkr eyledi⁷¹ (v. 18b)

Mizâc-ı merdüm-i tamâc kuvvet ez tama' dâred

مزاج مردم طمع قوت از طمع دارد

Buved ez çüb-ı çinî kâse-i çübîn in⁷² gedâyân rā

پو از خوب چینی کاسه جوینان کد ابارا

*Ziyâde tama'kâr kimseniñ kuvvet-i mizâcı tama'dan dutar
Olur çüb-i çinden ağaç çanaḥ bu dilencilere*

⁷⁰ Bülbülün yuvasını kıldan yaptığına telmih vardır. Gönül kuşu sevgilinin saçına dolanmış çırpınan bir bülbül gibi çırpınmaktadır.

⁷¹ Aşkın en sevdiği mevsim bahardır. Baharda insanın kanı kıpır kıpır olur, sevda damarlarında dolaşır.

⁷² Bu kelime vezni bozmaktadır.

Ya'nî t̄ama^c kimseniñ kuvvet-i mizâc nefsi-i t̄ama^cdan olur ya'nî ziyâde olduqça kuvvet-i vücûdî taqviye bulur zîrâ bu t̄ama^c dilencilerin siyeh kâseleri çüb-i çîndendir **ma'flûm ola** çüb-i çîn mizâc-ı mi^cdeyi taşhîh eder taqviye verir⁷³ (v. 56a)

Nişân ez hunermendân nemâned⁷⁴ coz huner bâkî
Buved levh-i mezâr ez hışt-ı hüm hâk-ı Felâfûn râ

نیشان از برندان نابود نماند
بودی از زانختن خاک فلطون را

Erbâb-ı hünerden bir nişân bâkî kalmaz ancak hüner bâkîdir
Olur levh-i mezâr hışt-ı hüm hâk-ı Eflâfûna

Ya'nî **ma'flûm** ola **Eflâfûn** ikidir birisi Eflâfûn-ı ilâhî vü birisi Eflâfûn-ı hâkîm tesmiye olunur hümnişin şuşâra-yı 'Acemde miyân-ı şuşârâda her ne maqamda zîkr olduysa Eflâfûn-ı hâkîm murâddır ü **ma'flûm ola** Eflâfûn-ı hâkîm otuz altı senede bir şerbet tertîb edip diğeri bir küp bir mekâna vaz^c edip kendi telâmizlerinden birini intihâb edip mezkûr telâmizine ta'lim edip benim başımı kesip vü cemî^c-i a'zâlarım birbirinden ka^c edip ba^cde cemî^c-i eczâ-yı vücûdum mezkûr küpe vaz^c edip yine mezkûr tertîb eylediğim şerbet-i eczâ-yı vücûdumla berâber küpe dök bundan sonra küpün kapağını kapa ve kırk günden sonra gel mezkûr küpi ağzın aç içinden bir taze tıfl çıkar mezkûr tıfl benim ba^cde ebedü'l-ebed mevt baña t̄arî olmaz hayât-ı ebediyle hayat bulurum zîkr olunan minvâl üzere eczâ-yı vücûd-ı Eflâfûn u ma'hûd şerbetle berâber küpe vaz^c edip kazâ otuz tokuz günde küpün ağzın açıldılar bir nâtamâm tıfl çıktı nâtamâm olduğundan tıfl bâkî kalmadı Eflâfûn zîkr olunduğunda bu hikâyeye işaretdir⁷⁵ (v. 60a-60b)

Nebuved dilsiyehân râ gam-ı erbâb-ı şuşûr
Key sır-ı şuşûle-i idrâk buved Hindû râ

نبودولی سیهما ترا غم اربا سشور
کی سمشعله اوراک بود هندورا

Olmaz dil-i siyehlerde gam erbâb-ı şuşûr
Nice sır-ı şuşûle-i idrâk olur Hindûlara

Ya'nî erbâb-ı şuşûra olan gam erbâb-ı gayr-ı şuşûra olmaz Hindûların ekseri sebük magz olduğu gibi bundan **ma'flûm u işâret olundu** Hindûların ekseri ahmaq-ı dil-i siyâh olur⁷⁶ (v. 64a)

Siyeh baht-ı to reng-i 'ayş dâned zerdî-i rû râ
Zi medd-i za'ferân bâşed cebîn purhânde Hindû râ

سیه بخن نورنگ عیش دانه زردی اورا
زیدر غولان باشه جبین پر خنده هندورا

Seniñ siyeh bahtıñ reng-i 'ayş bilir zerd-rülüğü
Zîrâ medd-i za'ferân ile olur hânde-i çîn-i Hindû

⁷³ Dilencilerin kâseleri çüb-i çîn denilen ince ve dolaşık çöplerden örülü bir kasedir. Bu yenildiği takdirde mideye faydalıdır.

⁷⁴ Bu kelime "numâyed" şeklinde yazılmış fakat beytin anlamı göz önüne alınarak "nemâned" şeklinde okunmuştur.

⁷⁵ İki farklı Eflâfûn vardır. Bunlardan biri Eflâfûn-ı ilâhî olarak bilinir, diğeri ise Eflâfûn-ı Hâkîmdir. Rind meşbepli İran şairleri arasında ne zaman Eflâfûn ismi zikredilse, doktor olan Eflâfûn akla gelmelidir. Ne zaman da doktor olan Eflâfûn'dan bahsedilirse şu hikâye akla gelmelidir: Eflâfûn otuz altı sene çalışarak bir iksir tertip eder. Talebelerinden birini seçip kendisinin başını ve diğeri azalarını keserek hazırladığı iksirle birlikte bir küpe koymasını ve kırk gün boyunca kapağını açmamasını ister. Kırk gün sonra geldiğinde küpü aç içinden yeni doğmuş bir bebek göreceksin, o bebek ben olacağım ve bundan sonra bana ölüm isabet etmeyecek, ebedî yaşamın sırrını çözeceğim der. Talebe denile yapar ve iksirle birlikte Eflâfûn'un kesilmiş vücudunu bir küpe döker. Fakat küp yanlışlıkla otuz dokuz gün sonra açılır. Bakarlar ki içinde gelişimini tamamlamış küçük bir bebek vardır. Bebek tam olarak gelişmediği için yaşayamaz.

⁷⁶ Gam ve hüznün şuurulu insanlara tesir eder. Şuursuz insanda gam ve hüzn olmaz. Hintlilerin çoğunluğu ise şuursuzdur denilmiştir.

Ya'nî seniñ 'aşık-ı dilşadın ğam-ı 'aşk ile zerdrü olmağdan reng-i 'ayş <u> şafâ kesb eder Hindüların medd-i za'ferân alınları güşâde vü yüz ħande kesb eylediği gibi ma'lûm ola Hindistânda gâvperest olanlar necâset-i gâv ile za'ferânı maħlûṭ edip mezkûr maħlûṭ za'ferândan her şabaḥ iki ḥatt alınlarına çekip 'alâmet-i ikbâl u güşâde olmağa delîl 'add ederler⁷⁷ (v. 64a)

Eşer key miğozâred rişe-i ğam ber dil-i nâzik
Ḥored mâr-ı siyâh-ı müy-ı çinî ḥâk-ı çinî râ

اگر میگذارد در سینه غم بر دل ما نازک
خورد ما بر سیاه موی چینی خاک کبیری را

Āşâr nice bıraktır ğam ṭamârı bir dil-i nâzıkde
Yer mâr-ı siyâh-ı müy-ı çinî ḥâk-ı çinîye

Ya'nî bir 'âkil <u> nâzik dil kimseniñ mînâ-yı ħalbine ğam u kederiñ bıraksa elbette o nâzik dil maḥv u berbâd olur zîrâ kâse-i çinî nâzik olmağ ḥasebiyle mâr-ı müdârı elbette **ma'lûm ola** kendi dil-i nâziki kâse-i çine teşbîḥ edip ve müy-ı kâse efiye teşbih edip gezlik-i efi ḥayvânât-ı maḫûlesine işâbet eyledikde maḥv <u> i'dâm eyler müy-ı çinî daḫı kâseye işâbet eyledikde kâse şikest <u> maḥv eyler vü iylânîñ dâ'imâ ekl eylediği ḥâk olduğuna **telmîḥ** vâr ve mâdde-i insân ḥâkden olduğuna işâretdir rişe-i ğam ḥâk-ı kâse-i ħalb-i insânı dâ'imâ ekl eylediği gibi güzel <u> peçîde bu **teşbîḥ** gibi mebnîdir⁷⁸ (v. 71a-71b)

'Omr-i mâ bâşed zi feyz-i nâtevânî câvidân
Dâred ez ḥâk-ı Süleymân surme çeşm-i mür-ı mâ

عزما باشد ز فیض انوائی جاوران
دارد از خاک سیاهان سرمه چشم مورما

Bizim 'ömrümüz nâtevânîlik feyzinden ebedî olur
Dutar Süleymân toprağında sürme-i çeşm-i mürin

Ya'nî mürin ṭül-ı 'ömrü muvaffaq olması ḥâksâr olmağdan ve nice şâhlar görüp ḥâk olup ğubâr-ı vücûdı dîde-i mür-ı ḥâksâra sürme olmuşdur ve **ma'lûm ola** karınca iki bin yıl 'ömrü olur biñ yıl 'ömrü olduğda ḫanâd çıkarır biñ yıl olmaya delîldir **Süleymân ile mür hikâyesine telmîḥ** vardır⁷⁹ (v. 76b-77a)

Bes ki ṭab'-ı men zi pîrî mîkoned pehlü teḥî
Mîtevân müy-ı merâ bîrun zi şîr reng kerd

بسکه طبع من ز پیری میکند پهلوتی
میخواه موی ما برون ز شیر رنگ کرد

Ol kadar ki benim ṭab'ım pîrîlikden fâriğ oldı
Mümkündür benim müyum şüdden ṭaşra reng etmek

Ya'nî şüret-i pîrîliğimden kemâl mertebe hazer edip heykel-i civân <u> şebâbet-i dilḥâḥ u ma'ḫûl ḥâṭır pesend olmuşdur ṭıfl-ı şîrḥor iken müy-ı serim ḫızâb ile rengin etmek mümkün u marzîdir **ma'lûm** İrân'da pîr <u> civân saḫallarıñ boya verirler (v. 223b)

Serî ger neş'e-i sevdâ negerded
Ki mağzeş penbe-i mînâ negerded

سری که نشئه سودا نکرد
که مغز پنبه مینا نکرد

Bir başda neş'e-i sevdâ olmazsa
Zîrâ mağzı penbe-i mînâ olmaz

⁷⁷ Hindistan'da ineğe tapanlar, ineğin necaseti ve safranı birbirine karıştırır, bu karışımdan her sabah iki şerit hâlinde alınlarına sürer ve bunu bir ikbal nişanesi olarak görürler.

⁷⁸ Yılanın toprak yemesine telmih vardır.

⁷⁹ Şarihin "malum ola" dedikten sonra verdiği bilgilerin çoğu bilimsel gerçekliği olmayan veya eksik gerçeklik içeren birtakım bilgilerdir. Mesela kanat çıkaran bir karıncanın olgunluk çağında olduğu ve ömrünün büyük bir kısmını geride bıraktığı doğrudur. Fakat karıncanın binlerce yıl yaşayabildiği ise yanlış bir bilgidir.

Ya'nî bir başda şafâ-yı muhabbet u sevdâ-yı aşkdan tehî olursa onuñ lezzet-i insâniden hâlîdir belki behâ'ime mülhâkdır **Şifâ** da **İbn-i Sînâ** böyle olduğunu taķrîr eylemişdir (v. 233a)

7. Edebî Sanatlar

Şiirler eserin dibacesinde şarihin de ifade ettiği gibi, edebî sanatlar bakımından “teşbih tarîkıyla” şerh olunmuştur. Şerhte neyin neye teşbih edildiği çoğunlukla ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Bunun haricinde sadece iki yerde ihâm sanatından bahsedildiği görülmüştür.

İlâc-i süz-ı maḥmûrân zi lâ-y-i ḥum buved Şevket *علاج سوزخوران زلای خم بود شوکت*
Biyâ ez zîr-i deryâ ḥâk-ı âteşhâne-i mâ rā *بیار از زرد زیا خاک آتشخانه ایست چنانچه مارا*

Çâre-i ḥarâret-i maḥmûrlar küp çamurlarından olur Şevket
Götür zîr-i bahırden bizim ḥâk-ı âteşhânemiz

Ya'nî def'-i ḥarâret-i ḥumârlar ḥum-ı meyden olur götür ey sâkî bâde-i ḥumdan nûş edip def'-i ḥarâret-i ḥumâr edelim ma'lûm ola ḥumâr-ı şarâb neşât-ı dîger belki tekrâr bâde nûş etmek ile def' olur ve âteş işâbet edip vücûd-ı insânî ihrâk eden yere kil dedikleri ḥâkden çamur edip sürseler def'-i süzîş-i âteş eder ü 'ale'l-ḥuşûş küb dibinde tecemmu' eden rakîk çamur âteş işâbet etmiş yerin ḥarâretin def' eder bu beytde güzel **ihâm u teşbih** vardır (v. 12a)

Nebâşed âsümân râ âfet-ı ez lâmekân seyrân *نہ باشد آسمان را آفت از لامکان سیران*
Ḥaṭar ez reng-i mey bîrûn zedenhâ nîst mînâ rā *خطر از رنگ می بیرون زینا نیست مینا را*

Olmaz âsümâna bir âfet lâmekân seyrdan
Ḥaṭar reng-i meyden taşra çıkmakdan yok mînâya

Ya'nî mi'râc-ı rûḥânî ile âsümâna ḥark u iltiyâm lâzım gelmez belki hiçbir ḥaṭâ vü zarar işâbet etmez görmez misin reng-i bâde-i gülgün mînâdan taşra çıktığı hâlde mînâya bir zarar u ḥaṭar işâbet etmez belki bir noķşân târî olmaz **ma'lûm ola** bu beytde mi'râc-ı rûḥânî ikrâr u işbât eder âsümânî mînâya teşbîh rûḥ-ı insânî levn-i bâdeye teşbîh peyker-i insânî şarâba teşbîh güzel bir **teşbih**dir (v. 14b)

Delîl-i râh-ı suḥan şod zebân-ı ḥâme merâ *دلیل راه سخن شد زبان اخامه را*
Sevâd-ı dîde-i mârest gencnâme merâ *سواد دیده عاز است گنج نامه را*

Delîl oldı râh-ı sūhana zebân-ı ḥâme baña
İylân göziniñ karasıdır ḥazînenâme baña

Ya'nî benim sūhanım maḥall-i maķşûda vâşıl u ifşâ eden zebân-ı ḥâmemdir gūyâ sevâd-ı dîde-i mârım künc-i nâmemdir **ma'lûm ola** kendini ḥazîneye **teşbih** edip kendi sūhanını naķd-ı ḥazîneye teşbîh edip ḥâme mârâ teşbîh edip zebân-ı ḥâmede mürekkebi sevâd-ı çeşm-i mârâ teşbîh edip güzel cem'iyet-i **teşbih**dir (v. 44b-45a)

Büy-ı gul râ netevân kerd giriftâr-ı kafes *بوی گل را نتوان کرد گرفتار نفس*
Cây-ı raḥmest be rûḥî ki giriftâr-ı tenest *جای رحمت بودی که گرفتار تنست*

Gül koķusu mümkün deęil etmek ḥabs-ı kafes
Raḥm yeridir ki rûḥa giriftâr bedendir

Ya'nî rûḥ-ı laṭîfî'l-vücûd ki ğayr-ı maddîdir beden-i şakîl insâna giriftâr olduķda iki tezâdîñ bir yerde cem' olması gibidir böyle olduğu hâlde rûḥ-ı laṭîf kafes-i bedende maḥbûs

oldukda kafes-i bedenden āzād olmasına du‘ā lâzımdır rūḥu bûy-ı güle **teşbih** etmeden rūḥuñ laṭîf bedenîñ şakîl olmasına işâretidir (v. 132b)

Nigehem bes ki zi cevlân-ı to şūḥî dâred
Müjcem râ heves-i mür kemerhâ şodenest

نغمه بس که ز جوان تو شوی را در
مژه ام را هوس مور که بالشت نیست

Bu nigāhum seniñ cevlānından ziyāde şūḥluḡ dutar
Kirpîğim heves-i mür kemerler olmaḡdır

Ya‘nî benim ‘āyn-ı nigāhum cevlân-ı nāz-ı maḥbûbdan bir güzel ḥālet-i küstāḥlık kesb eyledi mû-miyān u mür-kemer maḥbûb olmaya müjcem hevesnāk oldı **ma‘lûm ola** miyān-ı maḥbûb ḡarıncaya **teşbih** olunur murād ḡarıncañ beline teşbih etmektir zîrā miyān-ı ḡarınca ince olmak ḡasebiyle miyān zıkr oña teşbih olunur (v. 135a)

Gulzār-ı cemālet zi ḡaṭṭ-ı ṭarf-ı benāḡuş
Dâred gul-i şebbûy-ı şeb u nesteren-ı şubḡ

گلزار جمالت ز خط طروت بنا کوشش
دارد گل شبنمی شب و نستران صبح

Gülzār-ı cemālîñ ḡaṭṭ-ı ṭarf-ı benāḡuşdan
Ṭutar gül şebbûy-ı şeb <u> nesteren-ı şubḡ

Ya‘nî gülzār-ı cemāl-i maḥbûb ḡaṭṭ-ı ṭarf-ı benāḡuşundan ḡāşıl eylemiş gül-i şebbûy-ı şeb u nesteren-ı şubḡ maḥbûbuñ cemālîñ gülzāra **teşbih** ḡattını şebbûya beyāz benāḡuşun nesteren-ı şubḡa teşbih edip (v. 159b)

Negerd<ed> seng-i rāh-ı reng-i mey pîrāhen-i mînā
Reh-i rûḡāniyān rā key tevāned āsumān ḡired

نگر دستگیر راه رنگ می پیراهن
ره روحانیان را کی تواند آسمان گبرد

Olmaz seng-i rāh reng-i mey pîrāhen-i mînā
Rûḡānîler yoluñ nice ḡudretvār āsumān ṭutar

Ya‘nî ehl-i şafvet ‘ālem-i bālāya ‘urûc eyledikde ḡubbe-i mînāfām eflāk-ı māni‘ olmaz reng-i şarāba mînādan zāhir u bedîd olmasına çeşm-i mînā māni‘ olmadığı gibi vücûd-ı insānı şarāba **teşbih** edip rūḡ-ı insānı reng-i şarāba ḡubbe-i eflāki mînāya teşbih edip güzel teşbih-i teşmîldir bu maẓmûñ teḡrār mürûr eyledi rû‘yet-i rûḡānî ile rû‘yet-i sâbit eder (v. 236b)

8. İmla

Şerh-i Dîvân-ı Şevket’te imlanın yer yer birbirini tutmadığı gözlemlenmiştir. Bu tutarsızlık nüshanın tamamında görülmekle birlikte, bazen aynı mısra için aynı kelimenin iki farklı yazımına dahi şahit olunmaktadır. Söz gelimi “südden” kelimesi aynı beytin şerhi içinde “سوددن” ve “سودن” olmak üzere iki farklı imla ile yazılmıştır.

To çun nādān şevî dānî ki rızḡet ez kocā āyed **Reh-i rûzî sefidî mîzened ez şîr-i tıflān rā**

تو چون نادان شوی دانی که ز رزق از کی آید
ره روزی سفیدی منزند از شیر طفلان را

Eger sen nādān olursan bilirsın rızḡıñ nerden gelir
Kısmet yolu beyāzlık verir şüdden şıbyānlara

Ya‘nî eger sen nādān u mütevekkil olursan ol vaḡtde kısmetiñ nerden geldiğini vaẓıḡ fehm eylersin zîrā tıflān-ı nādān <u> mütevekkil olduğu eçlden rāh-ı kısmetleri **südden** beyāz <u> berrāk görünüñ (v. 54a)

Yine aynı beytin şerhi içinde “kadife” kelimesi iki farklı imla ile yazılmıştır. Beytin Osmanlı Türkçesine çevirisinde kelime “قدیفة” şeklinde yazılmışken, açıklama kısmında “قطیفة” şeklinde yazılmıştır.

Ehl-i ğaflet rā kocā pervā-yı bîdārî buved

اهل غفلت را کجا پروا بیداری بود

Zîr-i ser dârend çun bālîn-i muḥmel ḥāb rā

زیر سر دارند چون بالین محمل خواب را

Ehl-i ğaflete nice pervā-yı bîdārîlık olur

*Baş altında tutarlar **kadife** yaşadık gibi nevmi*

Ya'nî esbâb-ı âlâyiş-i dünyāya tevaggul edip dâr-ı âhîretten ğâfil olan kimseler îkâz olup 'âkıbet kârı tefekkür u endîşe etmezler sertâpâ ğaflet onları ihâta etmiştir bîdâr olmak emr-i muḥâl gibidir belki ğaflet **katife** yaşadık gibi baş altına koyup ḥāb-ı ğaflet ile derḥāb olurlar (v. 17a)

Bu yazım ve imla tutarsızlıklarına metnin tamamında birçok yerde rastlamak mümkündür. Örneklendirmeye devam edecek olursak, sürü kelimesi beyitte “سوری” şeklinde kaleme alınmışken, aynı beytin açıklama kısmında “صوری” şeklinde yazılmıştır.

Be meclis reng-i şühî rîht ez mā gerdiş-i çeşmeş

بجلس رنگشوی ریخت از خاک رسن چشمش

Rem-i āhū taşvîr mîkonem mevc-i şarābeş rā

رم او طوبی می کنم موج شمشیرش را

Meclise ḥālet-i şühluk dökdi bizden gerdiş-i çeşmi

*Āhū **şürüsü** taşavvur ederim mevc-i bādesini*

Ya'nî sākî-i şüh tıynetin gerdiş-i mest çeşminden bezm-i 'işretde erbāb-ı 'işret şüret-i ḥüsn u şühluk kesb eylediler kıyās olunur mevc-i şarābı āhū **sürüsü** gibi şîve-i ḥüsn-i şevk cılvenümündür (v. 35b)

Metin içinde imlasında farklılık gözlenen birçok Türkçe kelimenin dışında, imlası belli olan bazı Arapça ve Farsça kelimelerin de yazımında hatalar yapılmıştır. Mesela aşağıdaki metinde “türrehâtından” kelimesi “طراهاتندن” şeklinde yazılmıştır fakat doğru yazımı “ترهاتندن” şeklinde olmalıdır.

Bes ki sengîn şod zi goftugū-yı ehl-i rûzgār

بس که سنگین شد ز گفتار اهل زور کار

Ḥalka-i gūşem nigîndānest ḥarf-ı saḥt rā

حلقه گوشم نگیں دانست و فرسخ را

Ol kadar sengîn oldı ehl-i zamāne güft gūsundan

Ḥalka-i gūşum nigîndāndır ḥarf-ı saḥta

Ya'nî ehl-i zamānınıñ kelām-ı mālāya'nî vü sühān-ı **türrehâtından** halka-i gūşum sengîn oldı ebnā-yı zamānın kelāmın işitmez oldum belki halka-yı gūşum kelām-ı saḥt-ı ebnā-yı zamāna nigîndān gibi oldı ya'nî ḥa<l>ka-ı gūşum kelām-ı mālāya'nî gūş etmeden memlū oldı nihāyetü'l-emr kelām işitmez oldum (v.24a)

Sonuç

Türklerin İslam'ı kabulünden sonra, bütün bir Müslüman Türk coğrafyası Allah kelamı olan Kur'an'ı, Kur'an'ın bir bakıma tefsiri olarak görülebilecek peygamber kelamı ve davranışlarını muhtevi hadisi anlama, anlatma ve yaşama çabası içinde olmuştur. Bu çaba neticesinde İslami ilimler diyebileceğimiz birçok ilim dalı ortaya çıkmıştır. Hadis, fıkıh, kelam, tefsir gibi ilimler bunlardan yalnızca birkaçı olmakla birlikte, klasik Türk edebiyatı da bütün

muhteviyatı ve müstemilatıyla bu İslami ilimlerin gölgesinde doğmuş ve asırlarca sürecek olan gelişimini sürdürmüştür. Metinler şerhi ise klasik Türk edebiyatının müstakil bir şubesi, kendi içinde çeşitli hususiyetleri olan bir disiplini ve her şeyden önce başlı başına bir *telif biçimidir*.

Klasik Türk edebiyatında Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç farklı dilde kaleme alınmış eserlere şerhler yazılmıştır. Bunlar içerisinde dili Arapça ve Türkçe olan eserlere yazılmış şerhler çoğunlukla dinî-tasavvufi mahiyettedir. Farsça eserlere yazılmış şerhlerde ise daha çok o dilde kalem oynatmış büyük ediplerin sanat anlayışlarını, eserlerindeki derin manaları ve mazmunları okuyucuya bildirme, açma kaygısı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Fars edebiyatı sahasında Saîb, Urî ve Şevket gibi şairlerin şiirlerine yazılmış şerhler, bu şairlerin klasik Türk şairleri üzerindeki tesirlerinin ne ölçüde olduğunun, kullanılan üslup, çeşitli hayal ve mazmunların hangi seviyede örtüşüğünün ya da örtüşmediğinin daha yakından görülmesine olanak sağladığı için büyük önem arz etmektedir. Özellikle bu şerhler vasıtasıyla Nefî üzerindeki Urî etkisi, Nâbî üzerindeki Saîb etkisi ve Nailî ile Şeyh Gâlib'te Şevket-i Buhârî tesiri daha yakından gözlemlenebilir ve dahası bu şairler arasında karşılaştırmalı incelemeler yapılabilir.

Şerh-i Dîvân-ı Şevket'in Fars edebiyatının meşhur şairlerine yapılan diğer şerhler arasında üslup, metot ve muhteva açısından ayrı bir yeri bulunmaktadır. Zira Edîb, şerh edeceği her beyti önce tercüme eder ve beytin şerhine bu tercümeden sonra başlar. Bu beyit tercüme Farsça aslı ile olabileceği ölçüde tenasüp ve insicam içindedir. Öyle ki ilk bakışta şiirler aruz vezniyle tercüme edilmiş izlenimi vermektedir. Modern şiir tercümelemlerini andıran bu tutum, klasik şerh geleneği içinde oldukça nadir rastlanan bir metottur. Zira klasik şerhler şiiri genelde mısra mısra ele alıp, hâsıl olan mana üzerinde durmakta, Farsça öğretimi kaygısıyla çeşitli gramer konularına girmekte, kelime ve terkip anlamı üzerine yoğunlaşmaktadır.

Eserde Şevket'in şiirleri bire bir tercüme edilmiş olmakla birlikte, hâsıl olan mana üzerinde ayrıntılı izahatlar yapılmış, şiirlerde geçen edebî sanatlar belirtilmiş ve çeşitle kültürel göndermeler yapılmıştır. Bütün bunların yanında Edîb şerhini yaptığı şiirlerin çoğuna tasavvufî manalar yüklemeyi de ihmal etmemiştir. Bu açıdan *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* hem edebî hem de tasavvufî şerh özelliği taşımaktadır denilebilir. Şerh ayrıca Fars, Hint ve Türk kültürel hayatı hakkında birçok önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Sonuç olarak, Yûnus Edîb tarafından kaleme alınmış *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*, Şevket-i Buhârî üslunun (Sebk-i Hindî) klasik Türk şiiri üzerindeki akislerinin daha yakından izlenmesine olanak sağlamaktadır. Eser lafızdan çok manaya ve estetiğe önem veren bir metotla kaleme alınmıştır. Edîb'in bu tutumunu, lafzı mananın üstüne örtülmüş şeffaf bir örtü olarak tahayyül eden Hint üslubuyla bağdaştırmak mümkündür.

Kaynakça

- Akar, Metin, *Su Kasidesi Şerhi*, TDV Yay., Ankara 2017.
- Akkuş, Metin, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yay., Erzurum 2008.
- Aksoyak, İ. Hakkı, *Söylenmemiş Sözler*, Grafiker Yay., Ankara 2016.
- Asım Efendi, Mütercim, *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (18.05.2020).
- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, AKM Yay., Ankara 1990.
- Aynur, H., Çakır, M., Koncu, H., Kuru, S. S., Özyıldırım, A. E., *Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yay., İstanbul 2014.

- Babacan, İsrâfîl, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı: Sebki Hindî*, Akçağ Yay., Ankara 2012
- Başçetin, Mustafa Yasin, *Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket ve Sistemik Şerh Sözlüğü*, Yayınlanmış YLT, Yıldırım Beyazıt Ü. SBE, Ankara 2014.
- Bilkan, Ali Fuat, Şadi Aydın, *Sebki Hindî ve Türk Edebiyatında Hint Tarzı*, 3F Yay., İstanbul 2007.
- Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, IV, Cambridge At the University Press 1959.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, hzl. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay. İstanbul 1972.
- Cemâleddin, Mehmed, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay. İstanbul 2003.
- Ceylan, Ömür, “Şerh (Türk Edebiyatı)”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yay., İstanbul 2010.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kapı Yay., İstanbul 2007.
- Çelebi, Kâtip, *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, çev. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011.
- Çınarcı, Mehmet Nuri, *Mustafa Şem’î’nin Şerh-i Dîvân-ı Şâhî Adlı Eseri: İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*, Yayınlanmamış DT, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, Van 2011.
- Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2013.
- Ece, Selami, *Hüsnüne Aşk Olsun*, Fenomen Yay., Erzurum, 2012.
- Ece, Selami, *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri I-II*, Eser Basım Yay., Erzurum 2015.
- Edîb, Yûnus, *Şerh-i Divan-ı Şevket*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Kitaplığı, nr: 815, vr. 1a, 373b.
- Eliaçık, Muhittin, *Vak’anüvîs Mehmed Emîn Edîb Dîvânı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010.
- Esad, Mehmed Efendi, *Bâğçe-i Safâ-endûz*, hzl. Rıza Oğraş, Ankara 2018.
- Fatîm, *Hâtimetü’l-Eş’âr*, hzl. Ömer Çifçi, KTBY, Ankara 2013.
- Fehîm, Süleyman, *Sefînetü’s-şuarâ*, İstanbul 1259.
- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II, III-IV*, ter. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Göllü, Bilge Karga, *Hâkim’in Şerh-i Dîvân-ı Şevket’i: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Yayınlanmamış DT, Çukurova Ü. SBE, Adana 2018.
- Gözitok, Mehmet Akif, *Tellizade Vehbî ve Urffî-yi Şirazî Divanı Şerhi: Tenkitli Metin-İnceleme*, Yayınlanmamış DT, Atatürk Ü. TAE, Erzurum 2017.
- Hikmet, Arif, *Tezkire-i Şu’arâ: İnceleme, Çeviriyazı, İndeksli Tıpkıbasım*, hzl. Sadık Erdem, TTK Yay., Ankara 2014.
- İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Akçağ Yay. Ankara 2011.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü I-II*, İstanbul 2009.
- Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, Dergâh Yay. İstanbul 2016.
- Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi I-II*, TDV Yay., Ankara 2012.
- Köksal, M. Fatih, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, Kesit Yay., İstanbul 2012.

- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarih*, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, MEB Yay., İstanbul 1996.
- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2012.
- Mermer, A.-Koç Keskin, N., *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2011.
- Milani, Ali, *Şevket-i Buhârî ve O'nun Üslûbunun Türk Edebiyatına Tesiri*, Kısmen Yayınlanmış DT, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1961.
- Milani, Ali, *Şevket-i Buhârî: Hayatı ve Divanından Seçmeler*, Küçükaydın Matbaası, İstanbul 1961.
- Okçu, Naci, *Şeyh Galib: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divanın Tenkitli Metni I-II*, KBY, Ankara 1993.
- Öztoprak, Nihat vd., *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi: 14-16. Yüzyıllar*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019.
- Öztoprak, Nihat vd., *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi: 17-19. Yüzyıllar*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019.
- Rasim Efendi (Seyyid Mustafa), *Tasavvuf Sözlüğü: Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, hzl. İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul 2008.
- Saraç, M. A. Yekta, *Osmanlı'nın Şiiri*, 3F Yay., İstanbul 2008.
- Saraç, M. A., *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2012.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Dîvân-ı Şevket-i Buhârî*, Tahran 1382.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yay., İstanbul 2008.
- Şensoy, Sedat, "Şerh", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yay., İstanbul 2010
- Şentürk, A. Atilla, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY, İstanbul 1999.
- Tarlan, Ali Nihad, *Edebiyat Meseleleri*, Akçağ Yay., Ankara 2017.
- Tarlan, Ali Nihad, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 2014.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay., Ankara 2001.
- Tuman, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 1-2, MEB Yay., Ankara, 2000.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016.
- Yılmaz, Ozan vd., *Beyitler Arasında: Açıklamalı Divan Şiiri Antolojisi*, Kesit Yay., İstanbul 2018.
- Yılmaz, Ozan, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *TALİD*, 5/9, 2007.

Summary

The word "annotation", derived from Arabic, basically means "opening, separating, splitting." When this word is associated with a literary text and when it comes to "text interpretation", it means interpretation, explanation, expansion, clarification of hidden or incomprehensible aspects, explanation, details. Although the word "annotation" has an extensive range of meanings, "works that consist of statements, criticisms, and supplementary

notes about the annotations in general, are written as references, and the notes written on references are named as talik/talîkât. In classical Turkish literature, annotation is an autonomous copyrighted type. After the acceptance of Islam, the whole Muslim Turkish geography tried to understand, express, and experience the prophet's words and behaviors that can be seen as the interpretation of the Qur'an, which is the word of Allah. As a result of this effort, many science branches emerged, which we can call Islamic sciences. Sciences such as hadith, Islamic law, kalam, gloss, etc. are only a few of them. Still, classical Turkish literature was born in the shadow of these Islamic sciences with all its contents and outbuildings and maintained its development that will continue for centuries. The commentary on texts is an independent branch of classical Turkish literature, a discipline with various features in itself, and above all a copyright form in itself. In our literature, annotations were written on works in three different languages such as Arabic, Persian, and Turkish. In the annotations written in Persian works, it is seen that the great man of the letter who wrote in that language had the anxiety to inform the reader about their art understanding, their deep meaning in their works, and the poetic theme. The style used in annotations written in the poems of Saîb, Urfî, and Şevket in the field of Persian literature, is of great importance as it allows a closer look at what level the extent to which these poets influence Classical Turkish poets and many dreams and propositions overlap or not. Especially through these annotations, the Urfî influence on Nef'î, the effect of Saîb on Nâbî and the effect of Şevket-i Buhârî in Nailî and Şeyh Gâlip can be observed more closely. Comparative studies can be made between these poets. Numerous annotated manuscripts remain untouched in our libraries. While it is known that many texts and disagreements are present in the modern commentary of the classical texts, we believe that the ignored commentary will be handled more at an academic level as a copyright form in itself, and this would be a proper step towards correcting this situation. Because, while annotating a classical text, the fact that a commentator who lived at the time of writing that text can analyze it better should not be kept out of sight. Moreover, there is much comprehensive information that is rich and reserved in terms of our cultural history, intellectual history, and social history among these commentaries. We believe that bringing these together with new letters and bringing them to light will make great contributions to today's modern commentary. Nowadays, some researchers have begun to present the countless copies of writings of scientific and literary annotations which continued to be written methodologically with a significant increase in their numbers after the XVI century, reaching the summit after XVII century and until XIX century to the readers' benefit in our libraries. One of these annotations belongs to the commentator Yûnus Edîb. There is no information about Yûnus Edîb in biographical sources. The only source that we can learn about the life of the commentator is his work Şerh-i Dîvân-ı Şevket. There is a 21-verse eulogy written for Sultan Selim III at the preamble of the annotation. Likewise, considering that the annotation was written during the reign of Sultan Selim III (1789-1808), it can be said that the commentator was alive between these dates. Based on this, we can state that Yûnus Edîb is one of the commentaries of the XVIII century. The birthplace of the commentator and poet Yûnus Edîb, which we assumed to be born in the middle of the XVIII century, is Persia again according to the poet's expression. Thus, we can easily say that Yûnus Edîb was born in Persia in the XVIII century and migrated to Istanbul for unknown reasons. Annotating work is a job that requires a great deal of knowledge and experience. Firstly, it is necessary to have a brilliant mastery of the language of translation and interpretation. To interpret the poetry of a poet, especially like Şevket-i Buhârî, who value meaning rather than word, knowing advanced Persian is essential. As seen in Şerh-i Dîvân-ı Şevket, Yûnus Edîb is an intellectual person who knows Arabic and Persian at an advanced level. The verses and hadith quotes in many places in the commentary give us an idea about the depth of the religious knowledge of the commentator. Again, the proverbs and idioms mentioned in the commentary, the compensations made for some poets' poems, detailed explanations of the connotations on the scientific, literary, and historical subjects reveal the deep knowledge and experience of the poet. We mentioned that there was a eulogy of 21 verses written for Selim III at the beginning of the commentary. It is

the record that the poem Yûnus Edîb is also a poet. Yûnus Edîb is one of the XVIII century commentaries, and his work Şerh-i Dîvân-ı Şevket which is the subject of our study, is a single copy with 373 leaves and the writing form is talik. The copy, which we think is a manuscript, consists of the commentary of Şevket-i Buhârî ghazals. Şerh-i Dîvân-ı Şevket has a special place in terms of style, method, and content among other annotations made to famous poets of Persian literature. Because Edîb first translates every verse that he will annotate and begins the annotation of the verse after this translation. These verse translations are in harmony as far as possible with the Persian original. Such that at first glance, poems give the impression of being translated with aruz prosody. This attitude, reminiscent of modern poetry translations, is a rare method in the classical annotation tradition. Yet classical annotations usually deal with poetry in line with the verse, focusing on the meaning, engaging in various grammar subjects with the anxiety of teaching Persian, and focusing on the meaning of the word and composition. Although Şevket's poems were translated exactly in work, detailed explanations were made on the meaning, the literary arts in the poems were mentioned, and cultural references were made. Besides, Edîb did not neglect to add Sufi meanings to most of the poems he annotated. In this respect, it can be mentioned that Şerh-i Dîvân-ı Şevket has both literary and Sufi annotation features. The commentary also contains crucial information about Persian, Indian, and Turkish cultural life. In the first part of our article, general topics such as the description of the concept of "commentary", the purpose of the commentary, and the reason for the writing, and the publication of commentary and commentary texts in Turkish literature are discussed. In the second part, the life, literary personality, and works of the Commentator Yûnus Edîb, whom we have no information in the sources, are tried to be written inferring from Şerh-i Dîvân-ı Şevket. In the third chapter, which we devoted to the examination of Şerh-i Dîvân-ı Şevket, the work was analyzed in detail. The reason for dissection, method, and the approach of the annotator are explained, the verse and hadith quotations, proverbs and idioms, compensations, and some spelling characteristics of the commentary have been reviewed and evaluated with examples from the text. As a result, Şerh-i Dîvân-ı Şevket, written by Yûnus Edîb, allows the reflection of the Şevket-i Buhârî method (Sebk-i Hindî) on classical Turkish poetry more closely. The work was written with a method that gives importance to meaning and aesthetics rather than words. It is possible to reconcile this attitude of Edîb with the Indian style, which envisioned as a transparent veil covering the meaning.